

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK AZ IMPERIALIZMUS
KORÁBAN; A FRANCIA - OROSZ SZÖVETSÉG 1887 - 1914

Irta: Majoros István

BEVEZETŐ

Az 1871 és az 1914 közötti korszakban a nemzetközi kapcsolatok története több periódusra esztható. Baument¹ például az 1878 és az 1904 közötti korszakot egy periódusnak veszi, melyet béke jellemez, s ezt csak a balkáni, távol - keleti benyedalmak, valamint a gyarmati expedíciók zavarták meg. Reneuvin² az 1905 és az 1911 közötti korszakot tárgyalja egy periódusként. Ezeket az éveket az esztrák-magyar - német szövetség támadása jellemezte a francia-eresz szövetség és az angol-francia antant ellen. Poidevin³ pedig új évszámmal akarja felváltani 1871-et. 1887-et, a berlini pénzpiac bezárásának évszámát az eresz államkölesönök előtt, ajánlja helyette. Ekker kezdődik ugyanis egy olyan éra, amikor a pénzügyi fegyvert széles körben kezdik felhasználni a nemzetközi kapcsolatokban. Vitatnunk kell Poidevin ajánlatát. 1887 semmiképpen sem léphet történelmi fordulópontot jelentő évszámként 1871 helyébe. Az eresz államkölesönök átáramlása Berlinből Párizsba, kétségtelenül döntő jelentőségű. De amíg a frankmilliók az európai hatalmi viszonyokat is érintő politikát kamatoztak, néhány esztendő még várni kellett. S e fordulatnak 1887 csak egyik, bár valóban jelentős feltétele volt. Az európai hatalmi viszonyokat érintő fordulat a kilencvenes évek elején zajlott le a francia - eresz szövetség létrejöttével. E változással az 1871 óta fennálló, s szövetségi kapcsolatokkal megerősített német túlsúly az európai hatalmi egyensúly váltotta fel.

Vannak olyan nézetek, melyek 1914-et 1871 közvetlen következményének tekintik.⁴ A két dátum azonban eltérő fejlődési fázist jelöl, s így a hatalmi struktúra is szükség szerint különbözik egymástól a két időpontban. A hetvenes évek hatalmi rendszere a kapitalizmus általánosnak mondható győzelme ellenére a klasszikus diplomácia szabályai szerint, dinasztikus szempontokat is szem előtt tartva jött létre. A kilencvenes évek nemzetközi kapcsolatrendszerét, az európai hatalmi egyensúly kialakulását már a kapitalizmus új szakaszának, az imperiálizmusnak a törvényszerűségei formálták. S az első világháborúban a kilencvenes években létrejött hatalmi tömbök léptek küzdőtérré az imperialista fejlődés által előidézett ellentétek feleldására. 1914 közvetlen előzményei tehát nem 1871-ben, hanem a kilencvenes években keresendők.

Munkánkban a XIX század végi, XX század eleji nemzetközi kapcsolatok történetében fontos szerepet játszó francia-eresz szövetség létrejöttének körülményeit és a szövetség történetét vizsgáljuk meg az első világháború kezdetéig. Megnézzük, hogyan kíváncsol politikai tőkét az imperiálizmus adta lehetőségekből a francia diplomácia, s hogyan alkalmazza a pénzfegyvert a francia-eresz szövetség megerősítéséhez, megerősítéséhez, a szövetség megtartásához. A két ország kapcsolata a gazdasági és politikai tényezők összefüggéseinek vizsgálatára is lehetőséget ad.

A nemzetközi kapcsolatok mozgását számos tényező befolyásolja. "...a diplomáciatörténet a kormányok kezdeménye-

zéseit vagy tetteit, döntéseiket tanulmányozza, és abban a mértékben, ahogy erre képes, szándékaikat." - olvashatjuk két francia történész, Pierre Renouvin és Jean Baptiste Duresekle: Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok történetébe című könyvében.⁵ A továbbiakban a szerzők felsorolják a kormányok, államférfiak terveit, döntéseit befolyásoló - s ami a nemzetközi kapcsolatok alakulását is meggatja - tényezőket. "Hogy megértsük a diplomáciai eszelekvést, fel kell fogunk azeket a hatésekat, amelyek irányították folyását. A földrajzi feltételeket, a demográfiai mozgást, a gazdasági és pénzügyi érdekeket, a közgondelkedás jellemzőit, a nagy érzelmi áramlatekat; ime ezek azok a mély erők, melyek a kapcsolatok keretét alketták az emberi esepertek között, és főként ezek azok, melyek meghatározták jellegét."⁶ Az államférfi, a diplomata ebben a keretben megeg. E határek között alakulnak ki személyes koncepciei, érzelmi megnyilvánulásai, módszerei, amit szintén számításba kell venni a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásánál. A szerzők tehát az államek közötti kapcsolatok alakulását nem szükítik le az államfők, diplomaták közötti személyes kapcsolataakra, hanem a tényezők egész sorának összefüggésében vizsgálják azeket.

A kapcsolatakat meghatározó tényezőket azonban mindig a szóban fergó hatalmakat jellemző politika keretében kell vizsgálat alá venni. A politikai érdek fogalma viszent történelmi kerenként más és más tartalmat takar. A hatalom megszerzéséért, megtartásáért folyó küzdelem eszköztára a történelem előrehaladásával egyre bővül.

Igy például a kapitalizmusban a piacok, nyersanyagok biztosítása a gyors ütemben fejlődő ipar számára elsőrendű fontosságú. S ez befolyásolja a hatalmak egymás közötti viszonyát. A politikát tehát a gazdaság határozza meg, a gazdaság megalapítja állapotjukat erre a korszakra. Pedig ekkor már a két fogalmat nem lehet egymástól elválasztani. Gazdaság és politika egymásba fonódik. A gazdaság a politika rangjára lép, s a politika maga a gazdaság. Az imperializmus korszakában tehát azt a kérdést feltenni: vajon a gazdasági vagy a politikai érdek megalapítja a nemzetközi kapcsolatok alakulását, értelmetlen. Erre a korszakra azt kell mondanunk, hogy nemzetközi kapcsolatok alakulását a politikai érdekek megalapítják imperialista módon: a politika rangjára a megalapított gazdaság segítségével.

Természetesen gazdaság és politika egymástól függetlenül is létezhet ebben a korszakban is. Ha egy gazdasági akció az adott állam hatalmi érdekeit nem módosítja vagy nem kérdőjelezi meg, egyszerű gazdasági érdekről beszélhetünk. Ha azonban a hatalmi érdekekben változást idézne elő, a gazdaság máris politikai tényezővé vált. Vizsgáljuk meg például a már említett 1887-es dátumot. A berlini pénzpiac bezárása az orosz államkölesönök előtt hol jelentett csupán gazdasági akciót, s hol vált politikai tényezővé? Orosz szempontból a lépés politikai jelentőséget kapott. A német kölesönök leállításának az európai hatalmi politika kritikus időszakában Oroszország nagyhatalmi lehetőségeit kérdőjelezte meg. Németország szempontjából is a gazdasági jellegű döntés politikai jelentőségűvé vált. Bismarck célja az volt, hogy

Oroszország és a Monarchia ne lépjen fegyveres konfliktusba egymással a belvár kérdésben, s ne kerüljön veszélybe az orosz - német szövetség. Az orosz államkölesönök átáramlása Berlinből Párizsba az adott pillanatban esupán Franciaországnak velt tisztán gazdasági akció. A politikai hátsó gondolat azonban itt sem hiányzott.

Munkánkban a francia-orsz szövetség történetét befolyásoló, meghatározó tényezők egész sorának összefüggésében mutatjuk be, a már idézett szerzőpáres utmutatásait követve.

A földrajzi feltételek, adottságok kétségtelenül szerepet játszhattak a kapcsolat létrejöttében abban az értelemben, hogy bármelyik felet is érjen német részről támadás, a szövetséges hátba támadja az ellenséget. Az igaz azonban, hogy a két ország eltérő földrajzi méreteit a franciák közül többen érvként hozták fel a szövetség ellen. Leroy-Beaulieu szerint a két ország háberus tétje nem egyforma. A hatalmas földrajzi kiterjedés Oroszország javára szól, míg Franciaországot a közvetlen előzőnlés veszélye fenyegeti.

A demográfiai adottságok kedvezőek orosz részről. A hatvan milliós Németország és a 140 milliós Oroszország és a 40 milliós Franciaország harapófeqójába került a francia-orsz szövetséggel. Az imperializmus kerában azonban a demográfiai fölény nem sokat érő, ha nem párosul fejlett iparral, technikával, modern politikai berendezkedéssel.

Munkánkban a gazdasági, pénzügyi érdekeket vesszük vizsgálat alá. Nem hagyjuk figyelmen kívül az európai hatalmak magatartását, a belső erők törekvéseit, de a vezető államférfiak egyéni megnyilvánulásait sem. Az objektív és szubjektív körülmények együttesében igyekszünk képet adni a francia-orsz szövetség történetéről.

Európa a francia-peresz háberu után

Az egységes Németország létrejötte 1871-ben új hatalmi viszonyokat teremtett Európában. Semmissé tette Franciaország kontinentális vezető szerepét, s helyébe Németország lépett. Franciaország döntő, de nem végleges vereséget szenvedett, ezért a német kancellár, Bismarck, az elént engedményeket igyekezett tartóssá, visszafordíthatatlanná tenni szövetségi rendszer létrehozásával Franciaország elszigetelésére. 1873-ban kialakította a három császár szövetségét Oroszország és Ausztria-Magyarország csatlakozásával. Német részről a franciákkal szembeni preventív háberu gondolata is felmerült. Bismarck már 1875-ben háberus riadalmat idézett elő. Franciaország további gyengülését azonban, azaz a német hatalmi túlsúly további növekedését sem a szövetségesek, sem Anglia nem kívánta. Gercsakov, orosz külügyminiszter, már 1871 nyarán kifejtette: Erős Franciaországra van szükségünk. A francia revanstörökvéseket azonban nem támogatta. S mintegy két évtizedig a francia diplomácia egyetlen európai hatalmat sem tudott szövetségesként megnyerni.

A hetvenes évek nagy részét a francia-német ellentétek jellemezték. Az évtized végén a keleti válság azonban már adott némi reményt a francia diplomáciának az elszigeteltségből való kitörésre.

A francia koloniális irányzat, mely mögött a pénzburzsoázia tekintélyes része állott, Kelet-Ruméliát, s általában Törökországot alkalmas tereennek látta szövetséges szerzésre a keleti válság idején.

Az ereszek támogatásával francia főkormányzót akartak Kelet-Rumélia élére állítani. A cári diplomáciának az volt a terve, hogy a francia főkormányzó még az eresz megszállás előtt érkezzen Kelet-Ruméliába, s így az eresz fegyverek támogatásával szervezte volna meg a területet. Ez pedig az eresz-belgár kapcsolatok további fenntartását jelentette volna.

A vállalkozást azonban sem az angelek, sem a németek nem nézték jó szemmel. Legérzékenyebben pedig az esztrák-magyar diplomáciát érintette. Andrássy ezért jegyzékben tiltakozott Párizsnál a francia-eresz közös terv miatt. Tudta, hogy Waddington francia külügyminiszter, aki a kontinentális irányzat híve volt, nem nézi jó szemmel ezt a vállalkozást. Számítása nem volt alaptalan. Waddington valóban utasította bulgáriai megbizottait, hogy hagyjanak fel a francia főkormányzó gondolatával. A kitörési kísérlet tehát nem sikerült.

A nyelcvanas években a gyarmatok felé fordult a francia külpolitika figyelme, jóllehet a belső erők nem voltak egységesek ebben a kérdésben. A Rajnára tekintő keleti kontinentális irányzat és a kolonialisták párharcából az utóbbiak győzelmét egy időre a gazdasági megrázkódtatások és az a tény magyarázhatja, hogy a gyarmati politikában nem fenyegetett konfliktusveszély Németországgal.

A nyelcvanas évek közepén a belgár válság ismét Európára irányította a nagyhatalmak figyelmét. Franciaországban pedig Boulanger tábernek vezetésével megerősödtek a reváns hívei, s 1887-ben ismét háberu fenyegette Franciaországot Németország felől. A háberu nem rebbant ki.

A francia diplomácia azonban ezután is kénytelen volt levonni a következtetést: szövetségesre van szüksége. Talán jobban mint bármikor, mivel a gyarmati politika is tőle volt konfliktusveszéllyel Angliával.

A diplomáciai elszigeteltségből való kitörésre a nyelcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején lejátszódó gazdasági és politikai változások adtak lehetőséget. A változások eredője a francia -eresz szövetség megkötése volt.

-

x

-

A francia - orosz szövetség kialakulása

1891 augusztusában egy francia hajóraj futott be Krenstadt kikötőjébe Gervais admirális parancsnoksága alatt. Az érkezők tiszteletére felhangzó Marseillaise -t III.Sándor cár állva, levett kalappal hallgatta végig. A megdöbbenő látvány az idők változásáról tanuskedett. A republikánus Franciaország és az autokratikus Oroszország egymásra találtak a nemzetközi politikában.

- x -

A francia diplomácia már 1871 óta kereste a szövetségeseket, hogy kiterhessen a bismarcki koalíció teremtette elszigeteltségből, de mintegy két évtizedet kellett még várnia erre a kedvező nemzetközi pillanatra. Az európai hatalmak között mint szimba jöhető szövetséges, s amelyik megfelelő ellensúlyt is jelentett volna Németországgal szemben, több is akadt. Szövetségi kapcsolat azonban mégsem jött létre velük.

A francia-angol viszonyt a XIX század története során a krimi háború kivételével - ellenségeskedések, nyílt vagy diplomáciai összecsapások jellemezték a gyarmati kérdésekben. Így Franciaország meggyengülése a francia-peresz háborúban elszenvedett vereséggel kedvező volt az angol politikának, s a brit diplomácia támogatja a frankfurti békével kialakult viszonyokat. Franciaország további gyengítése persze nem volt érdeke, mert a kontinens egyensúlyát ez komolyan veszélyeztette volna. De Franciaország arra már nem számíthatott, hogy Angliát egy német ellenes szö-

vetségbe bevenja.

A francia diplomácia az Osztrák - Magyar Monarchia számára sem számíthatott. Míg a Monarchia a francia-peresz háború idején a franciákkal szimpatizált, a francia vereség után kénytelen volt politikáját átvértékelni. S a kettős monarchia nem a francia revanspolitikához, hanem Németországhoz kötötte magát sorsát.

Oroszország is Bismarck szövetségi rendszeréhez csatlakezett. A három császár szövetsége lényegében az európai status quo-t biztosította, s ez az orosz politika érdekeinek is megfelelt. A hetvenes évek végén azonban a franciák szempontjából reménykeltő erők indultak harcba Oroszországban egy új külpolitikai vonal kialakításáért.

Az új irányvonal gyökerei 1878-ra, a berlini kongresszusra vezethetők vissza.⁷ Oroszországnak a tárgyalóasztalnál nem sikerült megvédenie a keleti válság idején elért katonai eredményeket. A kongresszuson elszenvedett diplomáciai vereséget a cári külpolitika Németország magatartásának tulajdonította. A berlini kongresszus megviselte a három császár szövetségét.

A következő kemény részt a belgár válság ütötte. A berlini kongresszus által két részre szakított Bulgária 1885-ben egyesült, s igyekezett magát függetleníteni Oroszországtól. A cári diplomácia viszont befolyási szférájának tekintette a balkáni államot, s arra törekedett, hogy Bulgária orosz ellenőrzés alatt maradjon. Az események mozgásba lendítették az európai hatalmi politikát, mindenekelőtt a három császár szövetségét.

Háberus veszély alakult ki Oroszország és a Monarchia között 1887-1888-ban. A belgár válsággal nyilvánvalóvá vált, hogy a két birodalom érdekei nem egyeztethetők össze a Balkánon. Ez a helyzet megkérdőjelezte a három császár szövetségét. Franciaország ilyen körülmények között kedvezőnek ítélte meg a francia-orosz közeledés lehetőségét. Ezt segítette az a tény is, hogy mindkét országban működtek már olyan csoportok, melyek a szövetségen munkálkodtak.

Oroszországban az ipará burzsoázia és a földbirtokok egy része a nyolcvanas években a külpolitikai orientáció felülvizsgálatát követelte a kormánytól.⁸ E csoportok a Katkov szerkesztésében megjelenő *Московские Ведомости* elnevezésű lap köré tömörültek. Katkov 1886 júliustól sajtókampányt kezdett az új külpolitikai irányvonal érdekében. "Azt kívánjuk, hogy Oroszország szabad és baráti kapcsolatban maradjon Németországgal, de hasonló kapcsolatokat építsen ki más nemzetekkel is, különösen Franciaországgal, amelyik egyre inkább hatalomhoz méltó helyet foglal el Európában." -⁹ olvashatjuk a lap július 31-i számában. Katkov a sajtókampány során elsősorban Franciaország pénzügyi erejét hangsúlyozta.

Mi ösztönözte a lap köré tömörülő csoportot az irányváltás szükségességének hangsúlyozására? Idézzünk Katkov egyik leveléből: "Halálosan gyűlölöm Franciaországot, mert mindig a liberális és ferdadalmi propaganda tüzhelye volt és van ...De ma, amikor Németország és Ausztria fenyegeti Oroszországot, szövetsége fatális szükségszerűséggé¹⁰ ként adódik."

Az új irányvonal követelését az orosz-német gazdasági ellentétek, az orosz gazdaság nehéz helyzete, s nem utolsósorban az a tény motiválta, hogy a balkáni politikában Oroszország német-esztrákmagyar oldalról nem kapta meg az érdekeinek megfelelő támogatást, sőt a Monarchiával éles konfliktusokba keveredett.

Mi jellemezte az orosz gazdasági életet? A szakirólalom az 1880-1890-es periódust döntően a kinti a cári birodalom szempontjából. A kormánynak a fejlődés alternatíváiról kellett dönteni: vagy erősítik a mezőgazdasági jelleget, s ezzel a lassu fejlődés útját választják, vagy pedig egy nyugati típusú gyors iparosításba kezdenek, vállalva természetesen az ezzel járó kockázatokat gazdasági, társadalmi és politikai tekintetben. A nagyhatalmi szerep, a nemzetközi életben betöltött hely megőrzéséhez feltétlenül az utóbbi mellett kellett dönteni.

Oroszországnak tehát az iparosítás útját kellett járnia, gazdasági életét a Nyugathoz hasonlóan modernizálnia. E program vállalása azonban nem jelentheti azt, hogy az orosz kapitalizmus csupán a nyugati eredmények áttételése lenne. Az orosz ipari fejlődés a belső erők és a világkapitalizmus együttes hatásának eredménye. ¹²

Az iparosítási program végrehajtásánál a kormánynak komoly nehézségekkel kellett szembenézni. Az 1877-78-as orosz-török háború szétzilálta az orosz pénzügyeket, a gazdasági életet. A nyolcvanas évek közepére az orosz államadósság közel a duplájára emelkedett. ¹³ Az iparosítás, a hadsereg fejlesztése, az infrastruktúra kiépítése pedig egyre több tőkét igényelt. Igaz a fejlesztések egy részét

a belső felhalmozás is fedezte. A gazdasági és stratégiai érdekeket egyaránt szolgáló vasúthálózat kiépítése másként serén például egyre inkább a hazai ipar volt a vasuti berendezések szállítójává. A hatvanas, hetvenes években a vasuti kocsik, a mezőnyek hazai üzemekből kerültek ki. A nyolcvanas években pedig már az acélsíneket is az orosz ipar szállította. Ennek ellenére a külföldi tőke a vasutépítésekben, de a gazdasági élet más területein is, a bányászatban, a kohászatban, a fémfeldolgozásban fontos szerepet játszott..

Az 1892. és az 1908 közötti periódusban a belső felhalmozás a szükségleteknek mintegy 40 %-át fedezte. Ezért nagy szükség volt az idegen tőkére. A külföldi tőke bevezetését maga az orosz állam is támogatta. Witte pénzügyminiszter így fogalmazta meg a külföldi tőke bevezetésének szükségességét: " Szerencsétlenségünkbe hazánk éppen a megtakarítások által felhalmozott tőkékben nem elég gazdag... Ha az országnak nincs elég saját tőkéje, de mind az állam, mind az ipar haladéktalanul részesül erre, akkor nincs más kiút ebből a helyzetből, mint a tőkét külföldről bevezetni..." A külföldi tőke természetesen már a hivatalos megfogalmazás / Witte 1900 februárjában írta a fenti sorokat/ előtt is jócskán áramlott Oroszországba. 1861-ben még csak 9,7 millió rubellel vett részt a külföldi tőke a részvénytársaságokban. 1889-re már 198 millió rubel a befektetett tőkéje, 1900-ra pedig a 900 milliót is meghaladja. Sokat köszönhetett a külföldi tőkének a bakui olajbányászat, az ukrán szén és vasipar is.

"1893 és 1903 között az orosz iparba befektetett 3,8 milliárd rubelnek 47 %-a közvetlenül vagy közvetve külföldről származott." ¹⁴

A külföldi tőke beáramlását az orosz állam a pénzügyek rendezésével, a deficitese elszámolási mérleg javításával, azilárd valuta megteremtésével - a kilencvenes években tért át Oroszország az aranyalapra - biztosította.

A nyolcvanas évek végén a francia - orosz közeledés magyarázatának egyik vonalát tehát gazdasági téren kell keresnünk. A balkáni benyomulások, a belgár válság pedig a politikai közeledés lehetőségét is megcsillantotta Franciaország előtt.

Fleurens külügyminiszter próbálkozott ezen az úton. A szövetségi rendszerre féltékenyen vigyázó német kancellárnak azonban az adott nemzetközi helyzetben, amit a Boulanger tábornak vezetésével megerősödött francia revánsmezzgalom még tovább bonyolított, Fleurens próbálkozása csak elajvelt a tűzre. ^{csak} "Ha megmeccsanunk, Bismarck ránkveti magát" - közölte a berlini francia nagykövet külügyminiszterével. ⁴⁵

Allítását az 1887-es német háborús riadalom igazolni látszott. Fleurens kísérlete, a politikai kapcsolatteremtés Oroszországgal, ilyen feszült nemzetközi helyzetben nem sikerülhetett.

Az előbbieken azokat a cseperteket láttuk, amelyek az osztrák-magyar-német irányba való elkötelezettség felülvizsgálatát követelték a cári külpolitikától, s a francia-orosz közeledésen munkálkodtak. Mellettük azonban azok is megtalálhatók voltak, akik fenntartásokkal hozták ezeket a törekvéseket, s ellenveté-eik voltak.

III. Sándor cár nem szimpatizált a köztársasági Franciaországgal. "Állandó fenyegetés a monarchikus elvre Európában" - hangoztatta. A narvai hadgyakorlaton pedig a következőket mondta Caprivi német kancellárnak :
"Sokat beszélnek egy antant kerdiálról Oroszország és Franciaország között. Ami engem illet, nem kötök szerződést egy köztársasággal." A francia államférfiakra nyilvánosan is sértő kifejezéseket használt: aljas gazfickóknak nevezte őket.

Az orosz külügyminiszter Giers sem rajongott a franciákért. A német orientáció híve volt. Egy alkalommal német diplomaták ^{előtt} nyilatkozott: "A franciák a legundorítóbb nép. Nem szövetkezünk a züllöttséggel... Öngyilkosság lenne, ha kompromittálnánk magunkat ilyen emberekkel, mint Grévy, Clémenceau és az az egész söpredék." A gyakori franciaországi kormányváltások pedig csak tovább erősítették a bizalmatlanságot a vezető orosz államférfiakban.

A politikusok személyes véleményei, érzelmei persze - bár kétségkívül nem elhanyagolhatók - nem lehetnek döntő tényezői a nemzetközi kapcsolatok alakulásának. Legfeljebb erősíthetik vagy gyengíthetik a kedvező vagy kedvezőtlen objektív körülmények teremtette helyzetet.

S hogyan vélekedtek a franciák? Láttuk a francia külügyminiszter próbálkozásait a belgár válság idején. Katkov sajtó kampánya - ugyancsak ebben az időben - népszerű volt Franciaországban, különösen revansista körökben. A francia gazdaság, főleg a bankok, pedig egyre jobban érdeklődött Oroszország iránt. A két ország politikai kapcsolatteremtésének lehetőségét azonban többen fenntartással fogadták.

A liberalizmus egyik utolsó képviselője Leroy - Beaulieu a következőket írta egy 1898-as cikkében:

" A hármasszövetséggel szemben közeledésük természetes és elkerülhetetlen. De az egész antant céljának Párizs és Pétervár között a béke és nem a háberu kell, hogy legyen. Ehhez viszont nincs szükség se szerződésre, se szövetségre." Szerinte a következő érvek szólnak a szövetség ellen: eltérő a két ország politikai berendezkedése, s a külpolitikai érdekeik sem azonosak.

20

Jules Grévy köztársasági elnöknek is fenntartásai voltak: " A legnagyobb tilvedésnek tartanám, ha Franciaország hagyná magát belevenni egy offenzív és deffenzív szövetségbe Oroszországgal. Megvagyok győződve, hogy Oroszország a döntő pillanatban magára hagyná Franciaországot."

21

1898 szeptemberében egy vezető francia államférfi körutazást tett Oroszországban, ahol lehangel tapasztalatokat szerzett az ország állapotáról. Annak a meggyőződésének is hangot adott, hogy Oroszországnak nagyobb szüksége van a franciákra, mint fordítva. A történelmi igazság kedvéért tegyük meg a helyreigazítást: politikailag Franciaországnak volt nagyobb szüksége a szövetségre.

22

Végül említsük meg Jaures véleményét: minden szövetségnek egy célja van szerinte, a háberu. Jólátát valóban igazolta a történelem.

23

A fenntartások, ellenvélemények ellenére tény, hogy mindkét országban napirendre került a külpolitika átértékelése. Az új irányvonal győzelmét vagy bukását a belső erők küzdelmén túl a külső tényezők, nevezetesen Európa többi hatalmának külpolitikai vonalvezetése is befolyásolta.

A század utolsó évtizedeiben a még szabad területekért folyó gyarmati küzdelem angol - orosz, angol - francia ellentéteket hozott létre. A francia-orosz kapcsolatteremtés lehetőségére azonban egyelőre még közömbös maradt Anglia. Kétségtelen azonban, hogy voltak információi a kulisszák mögötti lépésekről, s tegyük hozzá azt is, hogy a franciák a döntő lépés előtt tápegatáztak az angoloknál, igaz nem hivatalosan.

1891 júliusában Clémenceau a francia radikális köztársaságiak vezetője Angliába utazott, s látogatást tett Chamberlain-nél, a volt angol radikálisok vezetőjénél, a kormány tagjánál. Franciaország elszigetelt helyzetéről beszélt, s hozzátette, hogy nem rajong az Oroszországgal való szövetségért. "Nem létezik ^{igazi} szimpátia egy köztársaság és egy önkényuralom között" - mondta. Véleménye szerint a jelenlegi helyzetben Franciaország csak Németország és Anglia között választhat. Az előbbi esetben azonban a szövetség ára: lemondani Elzász-Lotharingiáról véglegesen. Ez elfogadhatatlan Franciaország számára, ezért csak Anglia marad. Clémenceau szerint a két ország közötti feszültség csak felszínies, s az iránt érdeklődött Chamberlain-nél, hogy kapna-e Franciaország Angliától morális támogatást elvesztett területei visszaszerzésére. Angol kollégájától azonban kitérő választ kapott. Chamberlain azonban közölte vele, hogy Salisbury tudomására hozza a beszélgetést, ha óhajtja. A francia politikus beleegyezett, de hozzátette, csak mint magánember járt a szigetországban, jóllehet a kormány jelentős tagjai tudtak erről. 24

Salisbury azonban közömbös maradt. Ugy tűnt Anglia számára a Németországhoz, a hármasszövetséghez való közzeledés elegendő ellensúlynak bizonyul. Ezen kívül az angol diplomácia bármikor hasznosíthatta a hatalmak közti mánőverezés nagy multu hagyományait: a helyzettől függően, s ahogy érdekei kívánták, az egyik vagy a másik hatalmi tömörüléshez csatlakezhatott.

A leginkább számottevő külső tényező, mely a francia-eresz közzeledést nagymértékben befolyásolhatta, kétségkívül Németország magatartása volt. Ismerjük hogyan reagált Bismarck Fleurens kísérletére a belvár válság idején. Diplomáciájának ugyanis sarkallatos pontja volt Franciaország elszigetelése, s e politika első eredménye a három császár szövetségének létrehozása volt 1873-ban. Amikor azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Ausztia-Magyarország és Oroszország érdekei nem egyeztethetők össze a Balkánon, Németországnak választania kellett, melyik hatalomhoz fűzi szorosabba kapcsolatait. A kétős szövetség létrehozásával 1879-ben Ausztia-Magyarország mellett döntött. S amikor a három császár szövetségét már nem lehetett megújítani, a német kancellár még ekkor sem szakított Oroszországgal. 1887-ben a két ország viszentbiztosítási szerződést kötött. Bismarck számára fontos volt az eresz szövetség. Nem akarta, hogy országa keletről és nyugatról egyaránt veszélyeztetve legyen. Egy eresz-német háberut veszélyesnek tartott a történelem korábbi tapasztalatai alapján." Ez a háberu szinterének kell lennie óriási méreteivel tele volna veszéllyel. XII. Károly és Napóleon példája bizonyítja, hogy

a legtehetősebb hadvezérek is csak nehezen kuszálódnak ki egy oroszországi expedícióból." - állapította meg. ²⁵ És tisztában volt azzal is, hogy orosz-német háberu esetén Franciaország támadásával is számolnia kell. A francia-országi közeledést egyébként nem tartotta lehetségesnek. Politikai számításból a köztársasági törekvések győzelmét segítette a hetvenes években. Ugy vélte, a dinasztikus Európában a republikánus Franciaországnak nem sok esélye lesz szövetségi kapcsolatok kiépítésére. Még 1887-ben sem - Fleurens külügyminiszter a francia-országi politikai közeledésen fáradozott - változott meg Bismarck véleménye. A következő sorokat írta Hatzfeldt grófhhoz, a londoni német nagykövethez: "Mindazonáltal megismétlem Ön előtt szilárd meggyőződésemet kifejezését, hogy egy ellenünk kötött orosz-francia szövetség számba sem jöhet..." ²⁶ Ismerve az orosz politika irányítóinak véleményét Franciaországról, úgy tűnt Bismarck számításai beigazolódnak, amit az 1887 június 18-án megkötött viszentbiztosítási szerződés is megerősített.

A külpolitika ártértekélésének igénye azonban Németországban is jelentkezik a nyolcvanas években. Az új irányvonal orosz ellenes. E külpolitikai törekvés táborában elsősorban a hadsereg vezérkarát találjuk, mely preventív háberut követelt Oroszország ellen. Az új uralkodó, II. Vilmos is támogatta e nézeteket. Az orosz ellenes tábor erősítették az orosz-német gazdasági ellentétek is. Természetesen amög Bismarck hatalmon volt, a külpolitikai irányváltás szóba sem jöhetett. Ennek ellenére Bismarck maga is jelentős lépéssel segítette a francia-országi közeledést.

1887 november 6-án Bismarck utasítására bezárul a berlini pénzpiac az orosz állami hitelek előtt. Ez az intézkedés súlyosan érintette Oroszországot. A XIX század közepétől ugyan is Németország volt az egyik legjelentősebb hitelezője. Az orosz külföldi adósságok hat tized része vált német kézben.

Mivel magyarázható ez a lépés közvetlenül a politikai kapcsolatok felújítása után?

Gazdasági és politikai tényezők adnak magyarázatot erre az intézkedésre. A berlini pénzpiac bezárásával Bismarck pénzügyi nehézségeket akart okozni Oroszországnak, hogy késleltesse a stratégiai jelentőségű vasutvonalak építését a cári birodalom európai területein. Az intézkedés mögött azonban politikai mozgatórugók is voltak. Ebben az időben a bolgár krízis teremtett nehéz pillanatok az európai diplomáciának, és különösen az orosz-osztrák viszonyt élezte ki. A német kancellár pénzügyi ~~székhelyének~~ intézkedésével az előbb említett célkitűzés mellett arra is törekedett, hogy megnehezítse Oroszország katonai előkészületeit, s ezzel az orosz-osztrák katonai ²⁷ konfliktust megakadályozza. És természetesen a kényszerhelyzettel akarta Oroszországot továbbra is Németország oldalán tartani.

Az intézkedés azonban visszajára fordult. Az orosz államkötvények Berlinből Párizsba vándoroltak. A francia pénzpiac ezzel megkezdte nagyarányú tőkekibecsátásait Oroszország felé, hogy egészen az első világháberuig terjedő időszakban a cári birodalom legjelentősebb hitelezőjévé váljon. Bismarck intézkedése teremtett tehát kedvező feltételt a francia tőkének, hogy behatoljon Oroszországba. Az adott pillanatban persze ez csupán gazdasági lehetőség, de olyan lehetőség, ami politikai is előnyöket kamatoztathat.

S a francia diplomáciának elsősránban ez a célja: a francia
tőkefeleslegekkel, a hitelfegyverrel politikai tőkét kell
kovácsolni Oroszországban. Franciaországot kényszerhelyzete,
az elszigeteltsége készítette arra, hogy felismerje az imperi-
alizmus korának új eszközét, a hitelfegyvert a nemzetközi kap-
csolatokban, és arra, hogy éljen ezzel az eszközzel.

Ezután persze joggal vetődik, fel az kérdés: a német
külpolitikai vezetés vajon nem ismerte fel a pénzfegyvert,
a gazdasági érdekek jelentőségét a nemzetközi kapcsolatokban?
Ugy tűnik Bismarck nem tulajdonított nagy jelentőséget ezeknek
a tényezőknek. A XIX század közepének politikai iskolájában
nevelkedett kancellár úgy vélte, hogy két ország rossz gazda-
sági kapcsolatok mellett is jó politikai kapcsolatokat tarthat
28
fenn. A német kancellárt azonban túlhaladta az idő. Az imperi-
alizmus új szemléletet, új gondolkodásmódot követelt a külpo-
litikától is. A változást, a politika rangjára emelkedett gaz-
dasági érdekek befolyásoló, meghatározó szerepét Bismarck nem
értette meg orosz-német viszonylatban. Persze azért tegyük hozzá,
hogy a kilencvenes évek európai hatalai átcsoportosulása
nem csupán Bismarck pénzügyi intézkedésének következménye.
A francia-orosz közeledés első lépéseit azonban azért da-
tálhatjuk mégis az 1887-es, a berlini pénzpiac bezárására
utasítást adó bismarcki intézkedéstől, mert ezt követően, a
nemzetközi gazdasági és pénzügyi helyzet teremtette objektív
feltételek és a kapcsolatban érdekelt államok politikai veze-
tésében jelentkező szubjektív mozzanatok a két ország köze-
ledésének irányába hatottak. 1887-től a szövetség tényleges
létrejöttéig azonban még hosszú az út. 1887-ben csupán egy d-
olog kétségtelen: az orosz-francia pénzügyi kapcsolatteremtés.
És hogy a francia polgárok megtakarított összegeiből egyre
duzzadó és Oroszország felé inszultó pénzfolyam hogyan kama-

tezik politikai tőkét, ez már a nemzetközi hatalmi helyzet, a belső erők harcának, s nem utolsó sorban a francia diplomácia ügyességének függvénye.

A pénzügyi kapcsolatteremtés mind az orosz, mind a francia félnek érdekében állott. Oroszországot hatalmas felvevő piacnak látta a francia tőke. A cári birodalom pedig óriási pénzpiacnak, pénzforrásnak Párizst, melynek segítségével majd modernizálhatja gazdasági életét, hadseregét, s így megőrizheti nagyhatalmi szerepét. Ha azonban a korábbi évekre, vagy évtizedekre visszatekintünk, azt látjuk, hogy a francia pénzpiacnak még nem volt jelentős befolyása az orosz gazdasági életre. Ezekben az években Berlin, Amsterdam és London volt Oroszország fő hitelezője. Mivel magyarázható Franciaország távolmaradása? Elsősorban azzal, hogy magában Franciaországban, de a környező országokban is bőven volt tőkeelhelyezési lehetőség.

Mielőtt nagy részletes magyarázatot keresnénk a francia tőkekivitelben bekövetkezett fordulatra: miért adott kölcsönöket az ellenséges Németországgal szövetséges Oroszországnak, tegyük egy kis kitérőt. Vizsgáljuk meg azokat az intézményeket, amelyek a tőkeberuházásokat, a tőkekivitelét végrehajtották: a bankokat.

A nagy francia hitelintézetek többsége a második császárság alatt jött létre. Három nagy csoportjukat, típusukat lehet megkülönböztetni.

Az elsőbe a magánbankok /banque privée / tartoznak. Ezek már a század elején jöttek létre, s a középkori eredetű Fugger, Medici típusú bankok folytatásainak tekinthetők.

Két nagy csoport található a banktípuson belül: az egyik izraelita, a másik pedig protestáns eredetű. Az előbbiben a legjelentősebb szerepet az a Rothschild ház játszotta, amely Párizson kívül bankházzal rendelkezett még Londonban, Bécsben, Frankfurtban és Wápolyban is./ A Rothschild ház központja London volt./ A csoporton belül említésre méltó még a Heine-k bankja, a Lazard Bank és a Worms Bank.

A protestáns csoportot azkövetkező nevek jelzik: Mallet, azidőnk Maribaud - k, és a Verne - k. A csoport jó része külföldi eredetű: svájciak vagy németek.

A magánbankok tevékenységét a következő jellemezte: hosszútávú, az ipar, a bányák vagy a közlekedés felé irányuló tőkebefektetések voltak. Ezen kívül gyakran vettek részt államkötvények kibocsátásában is. A XIX század vége felé, a gazdasági vállalkozások kiszélesedésével a magánbankok szerepe csökkent.²⁹

A második csoportot a letéti bankok / banque de dépôts/ alkották. Három nagy hitelintézmény emelhető ki közülük / mind a három a második császárság idején jött létre/: a Crédit Lyonnais, a Société Générale, és a Comptoir National d'Escompte.

A letéti bankok lezámitelést végeztek, valamint rövid lejáratú hitelműveleteket hajtottak végre. Hatalmas tőkeösseggel rendelkeztek. Ezeket többek között külföldi - például orosz - állami kötvények vásárlására fordították.³⁰

A hitelintézetek harmadik csoportjába a finanszírozó bankok / banque d'affaires/ tartoztak. Ezek a bankok hosszulejáratú hitelműveletekkel foglalkoztak.

A csoport legjelentősebb tagja: a Banque de Paris et des Pays-Bas. Franciaországban belül a gazdasági élet legmodernebb szektoraiban helyezte el tőkéit: a villamossági, a kémiai és az élelmiszeriparba. Külföldön vasútépítések és központi bankok finanszírozására specializálta magát. E csoporton belül még meg kell említeni a Banque de l'Union parisienne-t. Ez a hitelintézmény is érdekelt volt külföldi tőkeberuházásokban, többek között Oroszországban is.

Általában megállapíthatjuk a finanszírozó bankokról azt, hogy beruházásaik közel 75 százalékát külföldön helyezték el.³¹

A francia hitelintézetek bemutatása után nézzük meg, melyik területek felé áramlott a francia tőke. A második császárság idején elsősorban a mediterrán országai felé. Ezután Közép-Európa, a Balkán félsziget országai, Közel-Kelet és Dél-Amerika lépett be a hetvenes nyolcvanas években. A tőke kivétel kezdetben a vasútépítéseket finanszírozta, később pedig az iparosításához, a gyáripar megteremtéséhez nyújtott segítséget.

A nyolcvanas évek végétől a francia tőke Oroszországot tekintette elsősorban tőkeelhelyezési területének. Mi a magyarázata ennek a fordulatnak?

"A francia-országi gazdasági kapcsolatokat a nemzetközi gazdasági kapcsolatok egyik oldalaként kell felfognunk, amelyet szabályok, törvényszerűségek urálnak." olvashatjuk René Girault egyik munkájában. Az államok - folytatja tovább a gondolatot -, így a Franciaország és az Oroszország közötti gazdasági kapcsolatok is, három alapvető feltételtől függenek: a világkonjunktúrától, a nemzeti gazdasági struktúrák változatosságától és a különböző piacok helyzetétől a világgazdaságban.³²

A XIX század végén a fejlett ipari országok már rendelkeztek annyi tőkefelesleggel, hogy viszonylag kedvező feltételeket biztosítsanak az elmaradottabb, az iparesítés kezdetén álló országok tőkeigényeinek kielégítésére. A század vége tehát konjunkturális időszak, s ebbe a periódusba esik a francia-országi gazdasági és politikai kapcsolatteremtés is. Ezen az objektív helyzet persze csak az orosz-francia gazdaságikapcsolatfelvételnek kedvezett. S hogy a francia fél ebből politikai előnyöket teremtesse magának, és a cél érdekében egy új fegyvert tudott alkalmazni: a hitelfegyvert, más tényezők közreműködésére is szükség volt. Gazdasági téren a következőkről volt szó: már említettük, hogy a világ pénzpiacai 1887 és 1914 között jelentős tőkefeleslegekkel rendelkeztek. E hatalmas tőkemennyiséget azonban a fejlett ipari országok együttesen predükálták. A nemzetközi pénzügyi kapcsolatokban viszont az adós-hitelező viszony egy fejlett ipari ország / vagy hitelintézménye ~~ráta~~ ^{szerepe} / és egy elmaradott ország / vagy pénzügyi csoportja, csoportjai / között jött létre. Ez a helyzet pedig az elmaradott ország választási lehetőségeit igen -igen lecsökkentette, és kiszolgáltatotta a hitelező országnak. Ezen a helyzeten az sem változtatott, hogy egyetlen nyugat-európai állam sem volt képes arra, hogy például Oroszország teljes hitelszükségletét egymaga fedezze. Ezért egy területen több hitelező állam is megjelenik egyszerre, és tőkeerejük, érdekelttségük ^{szerint} ~~között~~ a köztük levő harc alapján dől el, ki szerez döntő befolyást a kérdéses területen. A francia tőkeerő elegendő volt az alapvető orosz hitel igények kielégítésére. A cári birodalomnak nem is

igen volt választási lehetősége a nyugati - európai pénzpiacok között. Ez összefüggött a nemzeti gazdasági strukturák különbözőségével. Anglia tőkekivitele elsősorban gyarmatai felé irányult, Németország pedig tőkefeleslegét saját nemzetgazdasága fejlesztése sere használta fel, a érdekelttsége Oroszországgal főleg az árucserereferenciában volt jelentős.

A konjunktúra ellenére szűk választási lehetőség a pénzpiacok között, valamint a nemzeti gazdasági strukturák különbözősége a francia-országi gazdasági és politikai küzdeleket segítette.

Elmondtuk már, hogy a francia tőkekivitelben a nagy francia hitelintézetek voltak érdekelve. Rajtuk keresztül azonban a francia polgárok százezrei is hitelezővé váltak. A franciákat a francia-országi háborúban elszenvedett vereség következtében kirótt 30 milliárd frankos hadisarc nagy kényszerítette és szektatta hozzá a takarékoskodikhoz. A takarékoskodó francia vagy ipari vállalkozásba vagy pedig államkötvénybe fektethette tőkéjét. Mivel az ipari értékpapírkibocsátások elég ritkák és igen kockázatosak voltak, ezért a francia polgár a kisebb profitot hozó, de biztos külföldi államkötvényekbe fektette megtakarított tőkéjét. A külföldi államkötvények között különösen az orosz értékpapírok kecségettek kedvező haszonnal. A francia járadékok általában 3,25% - 3,5 % között jövedelmeztek. Az 1888-as orosz kölcsön viszont 4,66 % részesedést hozott az orosz értékpapírokkal rendelkező polgároknak. A jövedelmezőség igen erősítő hatású volt. Ezt a következő szám is mutatja: a francia-orosz pénzügyi kapcsolatok története során egy millió hatszáz ezer francia polgár rendelkezett orosz értékpapírokkal.

A kapcsolatteremtésben a jövedelmezőség, a gazdasági tényezők mellett pszichológiai tényezők is szerepet játszottak; a francia tőkes körökből hiányzott a vállalkozói szelle^p. Egyszerűbb volt egy külföldi beruházás megvalósítása, mint ³⁴ vállalni a kemény küzdelmet a hazai piacon.

Az előbbiek mellett meg kell még említeni a politikai mozgatórugót. Külpolitikai megfontolásokból a francia kormány is támogatta a tőkekivitelt, különösen az Oroszország felé irányuló kölcsönöket. A hitelfoggyver segítségével akart szövetségest szerezni, hogy Franciaország kikerüljön a diplomáciai elszigeteltségből.

A múlt század végén a gazdasági, pénzügyi kapcsolatok az esetek többségében magánszemélyek között jöttek létre. Ugyanakkor a nemzetközi kapcsolatok államok közötti viszonyokat jelentettek. Hogyan tudta befolyásolni az állam a magánszemélyek által képviselt, de az államra is döntően visszaható gazdasági, pénzügyi érdekeket? Milyen eszközökkel rendelkezett a francia állam, hogy külpolitikai érdekeinek megfelelően befolyásolja a tőkekivitelt?

Legfontosabb eszköze a tőzsdéi bejegyzésre való elfogadás / admission à la cote / volt. Külföldi kölcsönök kibocsátására, tőzsdéi bejegyzésére a kormány felhatalmazását kellett megszerezni. A kormánynak így lehetősége volt arra, hogy a pénzügyi tranzakciókkal megvalósítsa politikai céljait. A tőkekivitel emellett lehetőséget adott gazdasági előnyök megszerzésére is. "A leginkább bevett szokás: a kölcsön feltételeként kikötik, hogy a kölcsön egy részét a hitelező állam termékeinek, különösen hadfelszerelésnek, hajóknak stb. vásárlására fordítják.

Franciaország az utóbbi két évtizedben / 1890 - 1910/ igen gyakran folyamodott ehhez az eszközhöz. A tőke kivitel az áruexport fokozásának eszközévé válik. " - olvashatjuk Leninnél.³⁵

Amikor tehát 1888 december 10-én kibecsítették az első jelentős összegű orosz államkölcsönt Franciaországban, ez a pénzügyi akció a francia állam és a francia tőkések érdekeit egyaránt szolgálta. Az akció előkészítése azonban már évekkel korábban megkezdődött. A kapcsolatkeresés, a kapcsolat-teremtés egy dán származású párizsi bankárnak, Hoskier - nak volt köszönhető. Az első próbálkozása sikertelen maradt. Amikor azonban a berlini pénzpiac Bismarck utasítására bezárta kapuit az orosz állami hitelek előtt, Oroszország elfogadta Hoskier ajánlatát, s az orosz állami hitelek piacát Berlinből Párizsba helyezték át. A francia tőke ezzel jelentőset lépett, hogy befolyása alá vonja az orosz piacot. A francia tőke természetesen már korábban is jelen volt Oroszországban. Már a hetvenes években megkezdte behatolását, jóllehet üteme még lassu volt. Ez a lassúság azonban nem csupán az orosz piacon jellemezte a francia tőkét, hanem ez érvényes volt a francia tőke kivitel egészére a francia-perosz háberut követő másfél évtizedben. A nyolcvanas évek végéig a francia hitelintézetek közül a Rothschild ház játszotta a legjelentősebb szerepet Oroszországban. A hetvenes évek elején a Rothschild - ek mellett csak a Crédit Lyonnais - nek sikerült betörni. Péterváron nyitott egyrészleget. További terve az volt, hogy megszerezze az orosz kölcsönök monopóliumát a Rothschildoktól. Ehhez az 1877-78-as orosz - török háberu következtében kialakult helyzetet igyekezett felhasználni, mivel Oroszország igen komoly pénzügyi nehézségekkel küszködött.

A nagy terv azonban csak egy évtized múlva valósult meg,
az orosz-francia pénzügyi kapcsolatokban bekövetkezett for-
dulattal.³⁶

E fordulat után katonai téren is közeledett a két
ország egymáshoz. 1888 végén Párizsba látogatott Vladimir
nagyherceg, a cári gárda parancsnoka, akit németbarátként
tartottak számon. A nagyherceg a franciák új Lébel típusu
puskája iránt érdeklődött. A kézfegyver megnyerhette tetazó-
sét, hiszen a Châtellerault üzemnél öt száz ezer darabot
rendelt az orosz hadsereg számára. Orosz tüzérségi tisztek is
érkeztek Franciaországba, hogy tanulmányozzák a löpervártást.
Bár mind orosz, mind pedig francia katonai körökben sok híve
volt a két ország közeledésének, a nagyherceg látogatását és
a fegyvervásárlást nem szabad túlértékelnünk az orosz - francia
kapcsolatok történetében. Egyszerű üzleti vállalkozásról volt
szó, különösebb politikai hátsógondolat nélkül. Legfeljebb a
jövőre nézve volt reménykeltő, főleg a franciák részére.

A francia diplomácia valóban tele volt reményekkel,
és úgy tűnik, az első sikeres lépéseket, értéküknél nagyobbra
értékelték. Ezt az mutatta, hogy a pénzügyi kapcsolatok elősö-
dése után Franciaország lépéseket tett Oroszország felé a
politikai és a katonai szövetség megteremtésére. A orosz
diplomácia azonban egyenlőre elzárkózott. Úgy vélte, jó gazda-
sági kapcsolatok tarthatók fenn Franciaországgal politikai el-
kötelezettség nélkül is. S emellett Németországgal megőrizheti
a jó politikai kapcsolatot, annak ellenére, hogy gazdasági vi-
szonyuk rossz. Ráadásul Németországgal szemben a franciák felé
való nyitást politikai utókartyaként is használhatták:

azon a véleményen voltak, hogy a francia szövetséggel való
37
fenyegetés többet ér, mint maga a szövetség.

1890-től azonban megváltozott a helyzet. A nemzetközi helyzet alakulása a orosz diplomáciát arra készítette, hogy közeledjen Franciaország felé.

Az Oroszországot is érintő fontos változás Németországban történt. 1890 márciusában Bismarck benyújtotta lemondását. Személyében a német, de az európai diplomáciának történetének is egyik legjelentősebb alakja távozott a politika színteréről. A Bismarck utáni korszakot a német diplomáciában a bismarcki elvekkel való szakítás jellemezte. Az új külpolitikai koncepció, melyet II. Vilmos is támogatott, szükségtelennek tartotta, hogy Oroszországgal megújítsák a viszontbiztosítási szerződést. Tudjuk, Oroszország fontos eleme volt a bismarcki rendszernek. Az orosz-német szövetséggel a volt német kancellár biztosította országát a két frontos háború ellen. A Bismarck utáni Németország azonban, úgy tűnik elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy érdekeit egyetlen más hatalomhoz sem igazítsa.

1890 március 27-én Caprivi, az új német kancellár utasította a petersvári német nagykövetete, Schweinitz tábornokot, hogy tegye meg a következő nyilatkozatot:

"... Berlinben szilárdan el vannak tűkélve, hogy Oroszországgal, úgy mint eddig, a legjobb viszony tartassék fenn, de a Németországban legtöbb végbement személyváltozások, melyek arra készítetnek, hogy mindennek előtt higgadtan viselkedjünk, és semmiféle hosszadalmas tárgyalásokba ne bocsátkozzunk, megokolják, miért tartottuk tanácsosabbnak a szerződés megújításától elállni."

38

Mivel magyarázható a német külpolitika új irányvonala?

A bismarck utáni politikai garnitúra nem igen volt járatos a diplomáciában, ezért a külpolitika irányítása gyakorlatilag Frits von Holstein báró külügyi tanácsos kezébe került. Ő úgy vélte, hogy Németország számára nem jelent veszélyt, ha a viszontbiztosítási szerződést nem újítja meg Oroszországgal, mivel a cári birodalom nem igen talál szövetségest Európában. Szerinte az orosz diplomácia nem számíthat Angliára, az közép-ázsiai angol-orosz ellentétek miatt. De a francia-orosz közeledés lehetősége sem valószínű - vélte. Franciaország ugyanis kevés ahhoz, hogy az orosz érdekeknek megfelelően segítse a cári diplomáciát a tengerszorosok kérdésének rendezésében.

39

A német külpolitika további érveit gróf Berchem külügyi államtitkár feljegyzéseiből ismerjük. Az orosz-német viszontbiztosítási szerződés nem nyújt védelmet Franciaország támadása ellen - szól az érvelés. A szerződést egyébként sem lehet megvalósítani, mert orosz támadás esetén Bulgária ellen Ausztria-Magyarország is akcióra lépne. Ebben az esetben viszont Németország sem maradhatna közömbös. A viszontbiztosítási szerződés tehát nem előnyös Németországnak - hangsúlyozza a végkövetkeztetés. Így amikor lejárt a viszontbiztosítási szerződés 1890 nyarán, Caprivi nem újította meg.

40

Ez a német lépés indította el az orosz diplomáciát külpolitikájának ártértékelésére. Az Anglia és Németország között létrejött Zanzibár - Helgoland egyezmény megkötése 1890 július 11-én pedig további lökést adott ehhez.

Az előzőekhez kapcsolódik a következő tény is: 1887 február 12-én Olaszország és Anglia megkötötte a földközi-tengeri antantot, melyhez március 24-én az Osztrák-Magyar Monarchia is csatlakozott. A földközi-tengeri antant a hármasszövetség gépezetén keresztül a szigeterazágot Németországhoz is hozzákapcsolta.

Az említett tényezők méltán nyugtalanították Oroszországot. Az európai hatalmi kapcsolatok alakulása valóban elszigetelődéssel fenyegette a cári birodalmat. Ezért "A Franciaországhoz való közeledés szükségesszerű volt." - állapítja meg Pierre Renouvin a Bismarck lemondását követő európai hatalmi viszonyok között lehetséges orosz megatartásra.⁴¹

A két ország közeledését gyorsította a francia diplomáciai vezetésben 1890-ben bekövetkezett változás is. A kitűnő parlamenti szónok, Alexandre Ribot került a külügyminisztérium élére. És a november 6-án megtartott parlamenti ülésen az új külügyminiszter már jelezte a francia külpolitikája irányát. Egyfiatal, még ismeretlen képviselő -Théophile Delcassé, novével még találkozni fogunk - az Oroszországgal való szövetség mellett emelt szót. "Azt hiszen, jogunk van szövetséget kötni érdekeink szerint, és az általunk legkedvezőbbnek ítélt pillanatban." - mondotta.⁴² Ribot egyetértett Delcasséval. És a szavakat tettek erősítették meg.

A francia kormány 1890 májusában egy az orosz politikai vezetésnek kedvező gesztussal igyekezett segíteni a közeledést. Letartóztatták az orosz politikai emigránsok egy csoportját Párizsban. A cár részéről ez kedvező visszhangot kapott: "Végre van kormány Franciaországnak!" -kiáltott fel Brömmel III. Sándor.

Önmagában ez valóban nem volt nagy harderejű politikai lépés. Az események láncolatában, az adott körülmények között azonban nem elhanyagolható tényező.

A következő lépést a katonák tették meg 1890 augusztusában. Boisdeffre tábernek, a francia hadsereg vezérkari főnöke részt vett az orosz hadsereg narvai hadgyakorlatán. Tárgyalt az orosz vezérkari főnökkel, Obrucesov tábernokkal, akik kijelentette, hogy német támadás esetén Franciaország számíthat Oroszország támogatására. És homályos célzást tett egy katonai konvenció megkötésére is.

A közeledést segítette a cár megváltozott véleménye is Franciaországról. 1891 január 27-én, II. Vilmos névnapján III. Sándor a következőket mondta Schweinitz pétervári német nagykövetnek: " A francia köztársaság hatalmas erőt képvisel ; gazdag, konszolidált és csodálatos módon ujjaszervezte hadseregét; egy nagyhatalom..."⁴³

A cár kedvező értékelése azonban még nem volt egyenlő a szövetséggel. Márpedig Franciaország szövetséget akart Oroszországgal és kölcsönös katonai elkötelezettséget. Erre azonban várnia kellett.

Az orosz diplomácia taktikázott. Mindenekelőtt arra törekedett, hogy meggyőzze a hármasszövetség megújítását. Ha azonban ez nem sikerül, az egyetlen eszköz az orosz biztonság megteremtésére: szövetségre lépni Franciaországgal.

1891 május 6-án megújították a ~~szövetséget~~ hármasszövetséget. Így az oroszok számára csak az utóbbi lehetőség maradt. A közeledés kezdeményezője ezután az orosz külügyminiszter volt. Giers a két ország közötti szövetségi kapcsolat lehetőségeiről beszélgetett Laboulaye pétervári francia nagykövettel.

Laboulaye tájékoztatta a beszélgetésről Ribot-t, aki úgy vélte, hogy az oroszok ezuttal a szövetség szempontjából hűntő ajánlatot tettek. Ezért a francia külügyminiszter 1891 július 23-án a következő emlékiratotx illesztette össze: " Elérkezettnek tűnik a pillanat, hogy a két ország felkutatása és megtalálása azokat a feltételeket, amelyek között létre kell hozni egy antantot, ami éppúgy egrezik Európa igazi érdekeivel, mint kölcsönös helyzetük követelményeivel.

Hogy ezt bizonyítsák, kétségtől elegendő lenne, megegyezni a következő pontokban:

Az antant kerdiál értelmében , mely a két ország között létezik, a kormányok mindazzen kérdésekben megegyeznek, melyek kérdéssé tehetik a békét Európában.

Megegyeznek abban, ha a hármasszövetség valamelyik hatalma mozgósítaná erőit, Oroszország és Franciaország, anélkül, hogy előzetes megegyezésre szükség lenne, azonnal és egyszerre mozgósítsák erőiket." ⁴⁴

Ezek a javaslatok eléggé általánosak. A hármasszövetség például Franciaország számára elsősorban Németországot jelenti. Oroszország számára azonban a Monarchiát is. S ha ez az utóbbi hatalom mozgósítx a francia politika nyíl van nem itéli olyan veszélyesnek, mint a német mozgósítást. Hasonlóan általános értelmű az európai béke kérdéssé tételé, hiszen ezt nem csupán Németország vagy a hármasszövetség, hanem Anglia is veszélyeztetheti. S az utóbbi esetben más lehet a francia és más az orosz p politika megítélése. Az emlékirat azonban ezek ellenére is fontos dokumentum, mint a további lépések kiinduló pontja.

Julius 24-én Ribet a következő levelet küldte a
pétervári francia nagykövetnek:

"Tárgyalásokat folytattam a köztársasági elnök urral
és de Freycinet urral de Giers ur javaslatáról. A hivatalos
sürgöny, amelyet fivére révén küldök el önnek, összefoglalja
bonyomlásainkat. Ugy véljük, hogy a Hármasszövetségnek az ön
által is ismert körülmények közötti megújulása után arra kell
törekednünk, hogy erősítsük meg a garanciákat, amelyeket
Oroszországgal való szövetségünk biztosít a béke fenntartása
és bízonyos európai erőegyensúly érdekében.

Tehát a legkedvezőbbben fogadunk minden javaslatot,
amelyet önnek tehetnek. Ha az orosz kormány szerint olyan
egyezményt kellene kötnünk, amelynek célja az lenne, hogy elő-
re meghatározott politikai eredményeket közösen valósítsunk
meg, természetesen figyelmesen meg kellene vizsgálnunk és a pétervári kabinet javaslatait. E megvizsgálás többé-kevésbé
könnyes kérdéseket hozhatna napvilágra. Ha azonban jól értel-
mezem de Giers ur rendelkezéseit, a megkötendő egyezményt a
legegyszerűbb szövegre kellene redukálni.

Számunkra elegendőnek tűnnék egyrészt, hogy a két
kormány azonosan lépjen fel minden olyan kérdésben, amely
a béke fenntartását veszélyeztethetné. Másrészt megegyeznénk,
hogy ha a békét ténylegesen veszélyeztetnék a Hármasszövetség
egyik tagjának kezdeményezésére, Franciaország és Oroszország
haladéktalanul megtenné a szükséges lépéseket, hogy minden
meglepetést megelőzzenek. Más szóval Franciaország és Orosz-
ország már most megegyeznének, hogy azonnal mozgósítják
erejüket, minélgyt a Hármasszövetséghez tartozó egyik ország
mozgósítaná az övét.

Az egyidejű mozgósítás körülményeit egyébként a két
ország vezérkara állapítaná meg.

Ugy gondoljuk, hogy ilyen jellegű megegyezésnél jobbat nem is kívánhatunk Európa jelenlegi állapotában. Ez az egyezmény bizonyítaná békés szándékainkat, s ugyanakkor a két baráti nemzet kemény elszántságát, nemcsak azona téren, hogy adandó al-alemmal minden európai probléma megoldásában egyet-értünk, hanem azon a részen is, hogy készek vagyunk a két baráti nemzet egyike ellen megkísérelt támadás visszaverésére.

Sehasem voltak ennél kedvezőbb körülmények egy ilyen egyezmény megkötésére. Majd meglátja a Cárral és de Giers urral folytatott beszélgetései alapján, hogy lehetséges - e távozása előtt megszerkeszteni az egyezményt. Ebben az esetben még időben, feltétlenül kérjen tőlem végső eligazítást és szükséges felhatalmazást." ⁴⁵

A levélben Ribet tulajdonképpen az emlékiratban már megfogalmazott álláspontot - melyet Carnot köztársasági elnök és Freycinet miniszterelnök is elfogadott - ismertette a pétervári francia nagykövettel, hogy ez alapján tárgyaljon az orosz politika vezetőivel. A tárgyalások megkezdődtek, s az oroszok válasza hamarosan meg is érkezett.

Az orosz külpolitika vezetője Giers augusztus 22-i keltezésű levelében, melyet a cár is jóváhagyott, válaszolt Ribet-nak. A levelet a párizsi orosz nagykövet Merenheim adta át.

"A hármas szövetségnek közzétett megújítása óta és Nagy - Britanniának e szövetség céljaihoz való többé-kevésbé valószínű csatlakozása következtében előállott európai helyzet Laboulaye ur itt tartózkodásakor a volt francia nagykövet és közötttem eszmecsereére adott alkalmat arra nézve, hogy minő ma-

gátartást volna a mai körülmények között és bizonyos lehetőségek figyelembevételével a két kormány számára a legmegfelelőbb, mert bár minden szövetségtől távol állanak, nem kevésbé őszintén óhajtják, hogy a béke fenntartása hathatós garanciákkal bástyáztassék körül.

Ezért indítatva érezzük magunkat a következő két pont megszövegezésére:

1. Az öket egyesítő szívélyes egyetértést megállapításba foglalni és megerősíteni kívánván, és attól a kívánságtól vezettetve, hogy együttesen hozzájáruljanak a béke fenntartásához, ami legőszintébb vágyaiknak célja, a két kormány kijelenti, hogy minden olyan kérdésben, amely alkalmas arra, hogy az átlános békét veszélyeztesse, meg fognak egymással egyezni.

2. Arra az esetre, ha^a béke tényleg veszélyeztetve volna és különösen, ha a két hatalom valamelyikét támadás fenyegetné, a két fél megállapodik abban, hogy meg fog egymással egyezni a rendszabályokat illetőleg, amelyeknek rögtöni és egyidejű alkalmazása a lehetőségek megvalósítását a két kormány kötelességévé tenné.

Mintán az eszmecsere tényét, valamint a belőle fakadt határozatok szövegét a császár elé terjeszt^{te}, van szerencsém Önt most értesíteni, hogy ^Öfelsége a megegyezés /entente/ alapelveit teljes egészében jóváhagyni méltóztatott, és a két kormánytól leendő elragadását örömmel üdvözlönné.

Amidőn a legfelsőbb elhatározást Önnek közlöm, kérem, szíveskedjék azt a francia kormány tudomására hozni, és engem a francia kormány esetleges jövőbeli elhatározásairól értesíteni."

Giers javaslatai éppugy nem konkrétak, mint Ribot-é. Sőt még általánosabbak, mint francia kollégájáé, hiszen az európai béke ~~konfliktusának~~ veszélyeztetése esetén javasol együttműködést, valamint akkor, ha támadás érne a két ország valamelyikét. Az esetleg támadó hatalmakat azonban nem nevez i meg. Ezért az oroszok által javasolt együttműködés burkoltan angol-orsz konfliktus esetére is szólt.

Mi lehet a magyarázata annak, hogy mindkét fél javaslatai általános jellegűek?

Az oroszok számára elegendő volt egy laza, általános körvonalazott együttműködés is, amely azonban az európai egyensúlyra még garanciát nyújtott. Határozottan nem akarták magukat elkötelezni, mert Németországgal továbbra is jó kapcsolatokra törekedtek.

A francia fél számára minden egyezmény sikernek számított. Természetesen ilyen általános jellegű meg egyezést csak kezdeti lépésnek tekintettek. A kapcsolat folytatásának burkolt megfogalmazása megtalálható Ribot levelében, melyet Laboulaye-nek küldött: "Az egyidejű mozgósítás körülményeit egyébként a két ország vezérkara állapítaná meg." Ez a mondat utal tehát arra, hogy a franciák a két ország diplomáciai kapcsolatát katonai szövetséggé akarják bővíteni. E törekvésüket Giers válaszevele után nyíltan is megfogalmazták. Az orosz külügyminiszter javaslatait ugyanis Freycinet követnek találta. Ezzel Ribot is egyetértett, s jöllehet augusztus 27-i levelében az orosz ajánlatokat elfogadta. S ezzel a levéllel tulajdonképpen létrejött a francia - orosz antant. A franciák azonban arra törekedtek, hogy ez antantot szövetséggé alakítsák át. Ribot Giers-nek írt levelében

javaslatot is tett a katonai konvenció megkötésére. Az orosz politikai vezetés azonban, mint már említettük, nem akarta magát katonailag elkötelezni. Legalábbis egyelőre.

A katonai tárgyalások csak 1892 augusztusában indultak meg. Boisdeffre tábernek Pétervárra érkezett, és megkezdte tárgyalásait Obruchev tábernekkel. Kiderült, hogy egy katonai egyezményt, melyet 1892 augusztus 17-én mindketten aláírtak. Az egyezmény szövege:

"Franciaország és Oroszország át lépén hatva ugyanattól az óhajtól, hogy abékét fenntartsák, és csak arra törekedvén, hogy megtegyék az előzetes intézkedéseket egy védelmi háborúhoz, amelyet a hármasszövetség haderőinek támadása idézhetne elő, a következőkben egyeztek meg:

1. Ha Franciaországot Németország vagy Németország támogatásával Olaszország megtámadná, Oroszország minden rendelkezésre álló erejével támadást intézne Németország ellen. Ha Oroszországot Németország vagy Németország támogatásával Ausztria megtámadná, Franciaország minden rendelkezésre álló erejét Németország ellen fogja harcba vetni.

2. Ha a hármasszövetség vagy a hozzá tartozó hatalmak valamelyike mozgósítana, az esemény első hírére, anélkül, hogy bármiféle előzetes értesítésre lenne szükség, Franciaország és Oroszország is azonnal és együttesen összes erejüket mozgósítaná és a határhoz a lehető legközelebbre fogják vetni.

3. A Németország ellen rendelkezésre álló haderő francia részből 1 300 000 emberre, orosz részből 700 000 - 800 000 emberre fog rugni. Ezek a haderők hatályosan és teljes gyorsasággal úgy fognak előnyomulni, hogy Németországnak egy időben keleten és nyugaton is harcolnia kelljen.

4. A két állam hadseregeinek vezérkarai mindenkor érintkezésben lesznek egymással, hogy a tervbe vett rendszabályoknak keresztülvitelét előkészítsék és megkönnyítsék.

Már béke idején is kölcsönösen közölni fognak egymásnak mindent ami a hármass szövetség hadseregeiről tudomásukra jutott vagy fog jutni. tanulmányozni és előkészíteni fogják továbbá a módokat és eszközöket, hogy a háború idején egymást a történelmükről kölcsönösen értesíthessék.

5. Franciaország és Oroszország nem fognak külön békét kötni.

6. Ez az egyezmény addig tart, mint a hármass szövetség.

7. Mindezek a határozatok a legszigorubb titokban tartandók. " ⁴⁷

Ez az egyezmény már részletesen elemzi a két ország katonai feladatait támadás és mozgósítás esetén, ~~szigorúan~~ A francia-orosz katonai együttműködés azonban csak védelmi jellegű. Akkor lép életbe, ha az ellenfél támad vagy mozgósít. Franciaországról Elzász-Lotharingia vagy oroszországról Konstantinápoly és a szerbek rendezése, tehát a két ország összehangolt támadó fellépése nem került a szerződésbe. Nem szerepel az egyezményben az sem, ha a két ország Angliával kerülne konfliktusba. Ezt majd egy későbbi időpontban - amikor a gyakorlat kényszeríti őket erre - fogják szabályozni. Ugyanese a gyakorlat során derül ki az egyezmény néhány fogyatékesége. Különösen az egyezmény második pontja ad sok vitára, nézeteltérésre okot. A hiányosságokat a két vezérkar egyre gyakoribb találkozásai során vitatják meg és igazítják ki a nemzetközi helyzet követelményeinek megfelelően. Persze mindez csak később történt.

Egyenlőre a szerződés további sorsa kérdéses. A két tábornok aláírása ugyanés még nem jelentette azt, hogy a szerződés érvénybe lépett. Sorsa a külügyminisztertől és a cártól függött. Giers azonban ezután is elegendőnek tartotta a két ország közötti konzultatív paktumot, ezért a katonai szerződést a fiókjába tette. A halogatás magyarázatára jó ürügyként szolgált a Panama botrány Franciaországban, ami változást idézett elő a kormányban. Giers csak 1893 decemberében szedte elő a szerződést. December 27-én a következő levelet küldte Montebellának, a pétervári francia nagykövetnek:

"Miután az 1892 augusztusában az orosz és francia vezérkaroktól kidolgozott katonai egyezmény tervezetét legfelsőbb parancsra átnéztem és reávonatkozó véleményemet a császár elé terjesztettem, kötelességemnek tartom Excellenciádat értesíteni, hogy az egyezmény szó szerinti szövege, amint azt őfelsége elvileg jóváhagyta és Obrucesv főhadsegéd és Boisdeffre hadosztálytábornok urak aláírták, most már mai alakjában véglegesen elfogadhatónak tekinthető. Így tehát a két vezérkar abban a helyzetben lesz, hogy egymással mindenkor érintkezzék és kölcsönösen közölje egymással mindazokat, amelyek hasznukra lehetnek. "

Ez a levél azt jelentette, hogy az orosz politikai vezetés ratifikálta a két tábornok által kidolgozott és aláírt katonai konvenciót. Ezután csak a francia kormány ratifikálása hiányzott, amit örömmel végrehajtott. Erről a tényről Montebello 1894 január 4-én keltezett levelében értesítette az orosz külügyminisztert. Ezzel a francia-orosz szövetség befejezett tényé vált.

Ciers-ről mesélték, hogy az egyezményt a következő szavakkal írta alá: " Azt kértem az Istentől, állítsa meg a kezem, ha ez a szövetség, minden előre látásom ellenére, ⁴⁹ gyászos lenne Oroszország számára." Isten nem állította meg az orosz külügyminiszter kezét, s a francia - orosz szövetség létrejött. Igaz a konzultatív paktumtól a szövetség létrejöttéig két év telt el, s a katonai egyezmény ratifikálása is egy esztendőt várattott magára. Ivel magyarázható ez a késlekedés?

Az 1892 -1893 a politikai tétovázás évei, mindkét fél részéről. Az oroszok abban reménykedtek, hogy sikerül megegyezniük Németországgal. A franciák pedig gazdasági téren tétováztak. Párizsi Róthschild például az orosz kormány antiszemita politikája miatt tagadta meg egy kölcsön kibocsátását. A franciák kifogásolták az orosz gazdasági helyzetet, s azt, hogy a két ország közötti kereskedelem feltételei is tisztázatlanok. A franciák részéről persze ez nem lehetett komoly kifogás, hiszen a szerződésre nekik volt nagyobb szükségük. S az egyezmény sorsát nem a francia gazdasági lépések befolyásolták alapvetően, hanem az orosz-német kapcsolat alakulása. S ez a franciáknak kedvezően alakult. Az oroszoknak ugyanis nem sikerült megegyezni Németországgal. Sőt 1893-ban ismét kirobbant a várháború a két ország között. Ez a tény nagymértékben befolyásolta az orosz politikai vezetés döntését. S ehhez még hozzájárult az, hogy a nemzetközi hatalmi és gazdasági helyzet nem kínált más alternatívát Oroszországnak, csak a Franciaországgal való szövetséget. S ebben a z összefüggésben lehetett befolyásoló hatása, bár keréntsén alapvető, a francia gazdasági lépéseknek, a kölcsönök visszatartásának.

S hogy a francia-orsz kapcsolatok ismét jó mederbe kerültek, erről külső jelek is árulkodtak. Az orosz hadihajók Toulonba és Párizsba látogattak.

A két ország kapcsolatteremtése nem mult el visszhang, reagálások nélkül. Néhányat idézünk ezekből.

Schweinitz pétervári német nagykövet 1891 augusztusában a következő sorokat írta feleségének a franciák oroszországi látogatásával kapcsolatban: "Ma tizenhatodszor veszek részt ezen a katonai parádén, de egykegészen új érzéssel... átérzem azt a fájdalmas benyomást, hogy az imént temették el véglegesen a dinasztikus politikát, a monarchiák antantját a fárhadalom ellen."⁵⁰

Fleurens, az egykori külügyminiszter értékelése a Journal 1893 október 30-i számában: "A francia - orosz szövetség a liberális eszmék végleges győzelme egész Európában."

A francia konzervatív erők a köztársasági betegségből való kigyógyulást remélték a szövetségtől. A jobboldal pedig Elzász-Lotharingia visszaszerzését remélte.

Az orosz liberálisokra kiábrándítóan hatott a szövetség, hiszen III. Sándor belpolitikájában semmi jelét sem látták a liberalizmusnak.

És végül Tolsztoj véleménye: "A francia - orosz szövetség csak azt képviselheti, ami valójában: a háborus vonalat."⁵¹

A francia - orosz kapcsolatok történetét eddig elsősorban politikai, katonai oldalról mutattuk be. A történetnek azonban volt egy harmadik szála is, a gazdasági, pénzügyi vonat. Emelítettük már, hogy a pénzügyi kapcsolatteremtés megelőzte a politikait. 1887-ben Berlinből Párizsba vándoráltak az orosz értékpapírok, s 1888 végén Párizs kibocsátotta az első jelentős orosz kölcsönt. És ezt követően minden évben jelentős összegű orosz kölcsönök kerültek ki a francia pénzpiacról. 1894-ig az évenkénti tőkekibocsátásokat a következő táblázat mutatja.

/millió frankban /

52

Év	névleges érték	valós érték
1888	500	438
1889	1942	990
1890	1062	831
1891	804	297
1892	175	113
1893	507	274
1894	4101	920

A számok alapján jól látható a pénzügyi kapcsolatok erősödése, és látható a francia pénzügyi tétevezés is az 1892 - 1893 -as években.

A pénzügyi kapcsolatok történetéhez még egy adaték. 1888 január elsejéig a francia hitelintézetek 1.240.000.000 frank összegű államkölcsönt helyeztek el Oroszországban.

A magántőkebefektetés értéke pedig 220 millió frank volt.

53

A következő négy évben viszont a francia pénzpiac meghétszorosozta az Orosz

az Oroszországban elhelyezett tőkék értékét. 1892. január elsején a kölcsönök összege 3.796 millió frank volt.

A pénzügyi, politikai és katonai kapcsolatok nem egymástól függetlenül, hanem egymást feltételezve, segítve alakultak. Ez a kölcsönös függés tapasztalható a francia - orosz kapcsolatok egész története során. A tőkekivitel és a politika összefüggéseinek bemutatására nézzük meg a francia - orosz kapcsolatok történetének azokat a csomópontjait, amelyek próbára tették a szövetséget.

A fasodai incidens

A kilencvenes években ismét a gyarmatok felé fordult az európai hatalmak figyelme. Ázsia és Afrika vált a küzdelmek fő színterévé. A gyarmatokért, befolyási szférákért folyó harcban Oroszország és Franciaország is aktívan bekapcsolódott. A szövetség léte mindkét hatalomnak nagyobb bátorságot adott az Európától távol eső színtereken. Az orosz diplomácia a távol-keleti kérdésekbe bonyolódott bele, míg a franciák Afrikában akarták bővíteni gyarmatbirodalmukat.

A kilencvenes években a világon kialakult konfliktusok közül csupán egyetlen fenyegette az európai békét: a franciák afrikai vállalkozása 1898-ban, melyet fasodai incidens néven ismer a történelem. Az angol-francia konfliktusban Egyiptom volt a tét. A franciák vissza akarták szerezni a nyolcvanas években elvesztett befolyásukat a Nilus parti országban. Hogyan keletkezett ez az európai háborúval fenyegető incidens?

1898 július 10-én Marchand kapitány kis számu csapa - tával Fasedába érkezett. Szeptemberben pedig Kitchener vezetésével egy angol expedíciós csapat jelent meg ugyanett. Nem nagy erők álltak egymással szemben. A történelemtől ezért kapta az incidens elnevezést ez az esemény. Hogy mégis háber u lebegett Európa felett? Ez már Londonnak és Párizsnak, a kabinetek közötti diplomáciai csatározásoknak volt köszönhető.

Egyiptom már korábban is konfliktusokat ekezett Anglia és Franciaország között. Ezekben az esetekben mindig a franciák hátráltak meg. Nem érezték magukat elég erősnek ahhoz, hogy háberut keckáztassanak a világ vezető nagyhatalmával szemben. A fasedai incidens idején azonban Franciaország már nem állt egyedül, s joggal számíthatott szövetségese, Oroszország támogatására. Igaz, a szövetség még nem vált kitéve komoly nemzetközi konfliktusnak, s a konvenció szövegében nem szerepelt az Angliával való konfliktus. Nézzük meg ezek után, hogyan működött a francia-orosz szövetség.

Egy levelet idézünk, 1899 január 30-i dátummal, melyet a pétervári francia katonai attasé, Moulin alezredes küldött Pétervárról Freycinet hadügyminiszternek. A levélben arról számol be, hogy mit közölt vele a cár felhatalmazásából az orosz hadügyminiszter, Kuropatkin. Természetesen Fasedáról volt szó. "Nagyon kinos nekünk, hogy vannak Önöknél olyan emberek, akik képesek azzal vádolni minket, hogy hidegen és közömbösen fogtuk fel a fasedai incidenst. Ha az angol kormány az Önök által tett böles engedmény után messzebb ment volna, a cár kész volt megakadályozni Angliát abban, hogy megtámadja Önöket. De azt kérni tőlünk, hogy egyolyan ügyben kötelezzük el magunkat, melben ezrek életét kellett volna feláldozni és milliárdokat

elköltetni, csupán azért, hogy Önök megtartsák Faszodát, a jelenlegi nehéz pénzügyi helyzetünkben, nagyon is követelőzőnek tűnt volna.

Íme a bizonyíték arra, hogy készek voltunk beavatkozni abban az esetben, ha Anglia megkísérelte volna fenyegetését végrehajtani Önök ellen; a cáρ ekkor adta nekem azt a parancsot, tegyek meg minden szükséges intézkedést az orosz birodalom védelmére az angol flotta minden próbálkozásával szemben. Mert számíthattunk arra, hogy az után az ultimátum után, melyet öfelsége elhatározott, hogy a dár Franciaország érdekében, az angol flotta fenyegetni fogja partjainkat."

Kurppatkin szerint a balti és a fekete-tengeri kikötőkben valamint Vla yivosztekben tették védelmi intézkedéseket. A hadügyminiszter azt is elmondta, hogy a fasodai incidens idején képtelenek voltak komoly, támadó fellépésre India irányában. Megnyugtatósképpen közölte a francia katonai attaséval, hogy az utóbbi hónapokban komoly előkészületeket tettek Közép - Ázsiában. A vezérkar kidolgozott egy mozgósítási és egy összpontosítási tervet erre a térségre. E szerint az első fordulóban 100 ezer, a másodikban pedig 250 ezer embert vonultat-hatnának fel az afgán határra.

Hasonló tartalmu levelet kapott február 4-i dátummal Delcassé külügyminiszter is a pétervári francia nagykövettől Montebellótól.

A fasodai incidenssel az orosz sajtó is foglalkozott. A sajtóviszszhangról Vauvincux pétervári francia ügyvivő számolt be Delcassénak, 1898 szeptember 24-i keltezésű levelében.

"A Novoe Vremja azt a kérdést teszi fel - írja a francia ügyvivő -, hogy Anglia milyen jogon követelheti Faseda kiűrtetését a franciáktól, amikor ténylegesen az ő kezükben van ez a pont."

"Több, mint valószínű - írja a lap -, hogy az angol sajtó háborus hangvétele ellenére a brit kabinet egyáltalán nem kockáztatja meg, hogy hadat üzenjen Franciaországnak."

A Gazette de Bourse sem hisz egy angol - francia háboruban - folytatódik Vauvineux beszámolója.

"A franciáknak éppen annyi joguk van elfoglalni Fasedát, mint az angoloknak, mivel Afrika gyarmatosítása jelenleg azon elv szerint történik, hogy csupán a bennszülöttek által elfoglalt terület tulajdonjogát annak ez európai hatalomnak ismerik el, amelyik először tűzte ki ott a zászlaját."

Az első idézett forrásból nyilvánvaló, hogy a franciák elégedetlenek voltak a fasedai incidens idején nyújtott orosz támogatással. Ezt bizonyítja Kuropatkin magyarázkodása.

Másrészt a forrásokból az is kiderül, hogy az oroszok ezt az ügyet nem tartották olyan fontosnak, amiért érdemes lett volna Oroszországnak háborus áldozatot hozni. Igaz ehhez nem is lett volna elegendő ereje. Ezt a hadügyminiszter maga is elismerte, amikor arról beszélt, hogy Oroszország Közép - Ázsiában képtelen volt komoly, támadó fellépésre India irányában. Márpedig a franciákat itt tudta volna a legjobban segíteni. Oroszország erejéből csak arra tellett, hogy saját határait védje egy esetleges angol támadástól. Is a franciáknak csak diplomáciai és sajtótámogatást tudott adni. Ezért nevezte Kuropatkin "bölcshengedménynek" a franciák visszavonulását Fasedából. Támogatás hiányában a francia politika persze nem is tehetett mást. S ezzel Egyiptom végleg az angolok kezébe került.

A francia - orosz szövetség tehát nem a francia érdekeknek megfelelően működött. Párizsnak ezért le kellett vonni Pasada tanulságait a szövetségre nézve.

Oroszország, mint már említettük, elsősorban Közép-Ázsiában, India nyugtalanításával támogathatta volna Franciaországot. Ezt azonban több tényező is akadályozta:

1. az orosz külpolitika fagyelme a Távol- Kelet felé fordult.
2. Erőferrásait ezért ennek érdekében, mindenekelőtt a tranzi-bériai vasut befejezésére mozgósította. 3. Közép-Ázsiát nem kötötte össze vasutvonal a központi területekkel, így India irányába mozgósítani lassan és nehézkesen lehetett. 4. E vasut megépítésére az oroszoknak nem volt pénzük, és külpoliti-kájukból következik, ebben az időben nem volt égető szükségük erre a vasutra. Francia stratégiai szempontból viszont nagyon fontos lenne. A francia kormány ezért mindent elkövet, hogy ez a vasut minél előbb elkészüljön, s ezzel javuljon Orosz-szág katonai helyzete Közép-Ázsiában.

A pétervári francia katonai attasé, Moulin alezredes 1899. január 2 -i levelében arról a beszélgetésről tudósítja Freycinet hadügyminisztert, melyet az orosz vezérkar tiszt-⁵⁶jeivel folytatott az orosz katonai helyzetről Ázsiában.

Moulin szerint a mandzsuriai és a szibériai vasutvonal be - fejezésével - 6-7 éven belül - az oroszok erős pozíciót teremthetnek maguknak Kínában. Ha azonban Taskentet össze - kötnék Orenburggal, az afgán határra is jelentős erőket - közel 200 ezer katonát - összpontosíthatnának. Orenburg mellett Omszk is felmerült, de Moulin véleménye szerint az előbbi katonai szempontból előnyösebb.

Nem lehet véletlennnek tekinteni a Taskent - Orenburg vasutvonal felvetését a francia katonai attasé részéről a beszélgetés során, hiszen e vonal megépítéséhez elsősorban

a franciáknak fűződött érdeke.

Moulin január 25-én Freycinet-hez írt levelében ismét ezzel a kérdéssel foglalkozott.⁵⁷ "Amíg az oroszok csak a transzkáspii vasuttal rendelkeznek, mely nincs összekötve a birodalom központi hálózatával, az angol vezérkar nyugodtan alhat" - írja. "Tehát, ismétlem - folytatódik a levél - , a dolgok jelenlegi állapotában az oroszok közép-ázsiai helyzete nagyon gyenge...De nem kellene nagy erőfeszítés ahhoz, hogy ez a helyzet megforduljon." Az Uralszk - Csardzsui vagy pedig az Orenburg - Taskent vasutvonal megépítésére lenne szükség a változéhoz a francia katonai attasé szerint.

"A francia politikának - folytatja Moulin - komoly érdekek fűződnek ahhoz, hogy megtudja, vajon a transzkáspii vasut és a központi hálózat összekapcsolási tervei - az orosz vezérkar már régóta tanulmányozza ezt - megvalósulnak - e a közeljövőben." Moulin közli, hogy a vezérkar a Taskent - Orenburg vonalhoz ragaszkodik, mert népes vidéken halad keresztül, és gazdaságilag kifizetődőbb.

Mivel Franciaország számára sürgetőbb a vasutvonal megépítése, Moulin szerint következő a megoldás: 150 - 160 millió frankot kellene előteremteni, hogy Franciaország 1901-től biztenságban érezhesse magát.

Montebello pétervári francia nagykövet is a vasut-⁵⁸tal foglalkozik április elsejei levelében. Úgy véli, hogy az oroszoknak nyújtandó bármiféle pénzügyi támogatáshoz a következő feltételt kellene szabni: a kölcsönzött tőkék egy részét használják fel a francia szempontból fontos vasutvonalak megépítésére.

Május 5-i levelében egy beszélgetésről tudósította Delcassét, mely közte, valamint Muravjev orosz külügyminiszter és Witte pénzügyminiszter között zajlott le.⁵⁹

"Oroszország nem gondolhat arra - idézi Wittót a francia nagykövet-, hogy új vonalak építésére kötelezze el magát, anélkül, hogy befejezte volna a transzibériait Port-Arthurig."

Ezután az orosz külügyminisztert idézi: "Természetesen a francia kormány készen állna egy kölcsön megkötésére velünk azzal a feltétellel, hogy a kölcsön egy részét a vonal / Közép - Ázsiáról van szó / építésének szentelnénk."

Witte előtt eddig ismeretlen volt ez a kölcsönlehetőség. Ezért a következőket jelentette ki gyorsan: "A kérdéses vonal 80 - 100 millió rubelt fog követelni... és semmi kellemetlenséget nem látok abban, ha bizonyos időre az építést és annak kiaknázását egy francia társaságnak engednénk át, amely társaság megkapná mindazokat a kiváltságokat, amelyeket egy orosz társaságnak megadnánk." A levél jó példája annak, hogyan talált Witte azonnal megoldást a vasut ügyében, ha ezzel a kölcsön - lehetőséghez jutott.

Montebello 1900. január 30-i levelében az orosz hadügyminiszterrel folytatott beszélgetéséről tájékoztatta Delcassét.⁶⁰ Abban az időben Anglia Transvaal -ban háboruzott. Európán kívül a francia nagykövetnek, hogy két - három hónap múlva a transzkáspói vasut egész hálózata használható lesz Kusk táborig. Ezen kívül - tette még hozzá - befejeződtek azok a tanulmányok, melyeket Orenburg irányából végeztek el a transzkáspói és a központi vasuthálózat összekapcsolására.

A pétervári katonai attasé által 1900. május 6-i
keltezéssel összeállított titkos emlékirat is ezzel a vasut-
tal foglalkozott. ⁶¹ E dokumentum szerint a fasedai incidens
idején a pétervári katonai attasé, Brault t. bernek közös
francia-eresz akciótervet dolgozott ki. Ennek egyik lényeges
pontja volt, hogy meg kell építeni azt a vasutvonalat, amely
az afgán határt összeköti a birodalom központi vasuthálózatával.
Az emlékirat szerint az építésre vonatkozó javaslatot 1899
augusztusában elfogadták, s az előzetes tanulmányokat már el-
végezték. Ebben az időben a szükséges tőke egy része is
rendelkezésre állt.

A vasut ügye szerepel abban a jegyzőkönyvben is, amely
az orosz és a francia vezérkar 1900. július 2-i találkozásjáról
készült. ⁶² " A közép-ázsiai vasut befejezése után, azaz két vagy
három év múlva ez a létszám / az afgán határra mozgósítható
katonai erőkről van szó / elérheti a 300 - 350 ezer embert
hat héten belül." A francia diplomácia erőfeszítései tehát
eredményesek voltak. Igaz, amikor ez a vasut elkészült,
a francia - angol kapcsolatokban rövidebb idő után jelentős
fordulat következett be. Ennek ellenére a bemutatott dokumen-
tumok, ha töredékesen is, de jól érzékeltetik azt a küzdelmet,
melyet Franciaország folytatott biztonságá érdekében. A francia-
eresz szövetség ugyanis Angliával szemben nem nyújtott bizton-
ságot. Ehhez persze az oroszok nem is rendelkeztek elegendő
katonai erővel. A francia érdekeknek Közép-/zsiában volt
szüksége egy vasutvonalra, mely lehetővé teszi az orosz had-
sereg gyors mozgósítását. S mivel az oroszoknak ehhez nem volt
pénzüik, a párizsi pénzpiac támogatására volt szükség.

A fasodai incidens következményének vagy inkább tanulságának foghatjuk fel azt is, hogy a francia politika megvizsgálta a francia - orosz katonai konvenciót: jól működik-e a gyakorlatban? Szükség van-e módosításokra?

A már említett titkos emlékirat a következő kérdést teszi fel: biztosítja-e az 1892-es katonai egyezmény Franciaország biztonságát? Az elszigetelődéstől mindenképpen véd - szól a válasz. Gyakorlati akadály, az egyezmény cikkelyeinek pontatlan megfogalmazása, félreérthetősége azonban korlátozza a konvenció eredményességét. Természetesen nem mindegyik, hanem csak néhány cikkely félreérthetőségéről van szó.

Az emlékirat mindenekelőtt az orosz vasúthálózat gyengeségét emeli ki. Ezért úgy ítéli meg, hogy az orosz haderő csak Thorn Menn és Memel között, Narow és Niemen térségében okozna komoly gondot a németeknek.

Félreérthető a haderők egyidejű bevetésére vonatkozó megfogalmazás. Az előtervezet 3. cikkelye így szólt: "Ezeket azokat erőket a mozgósítási parancstól számított tizennegyedik napon a határra fogják összpontosítani." Az elfogadott 3. cikkely pedig a következő: "Ezek a haderők hatályosan és teljes gyorsasággal úgy fognak előnyomulni, hogy Németországnak egy időben keleten és nyugaton is harcolnia kelljen." Az "egy időben harcolni" kifejezés nem világos. Nem lehet tudni, melyik pillanattól kezdődik és meddig tart. Az emlékirat azt javasolja, hogy ebben az ügyben a 4. cikkelyhez kell fordulni: "A két állam hadseregeinek vezérkarai mindenkor érintkezésben lesznek egymással, hogy a tervbe vett rendszabályoknak keresztülvitelét előkészítsék és megkönnyítsék." Ezt a cikkelyt pontosan kellene alkalmazni - javasolja a dokumentum. Végpedig úgy, hogy a két vezérkar rendszeresen

találkozna. Megbeszéléseikről jegyzőkönyvet készítenének, amit a kormányok ratifikálnának, s a következő találkozásig ez törvényerejű lenne. Az emlékirat szerint a pontos alkalmazáshoz csak a következő kellett volna: a "mindenker" szót a "legalább évente" szavakkal kellett volna kiegészíteni.

Félreérthető a 2. cikkely is. S ezt a gyakorlat is igazolta. 1896 végén, 1897 elején a Monarchia közel volt ahhoz, hogy részmozgósítást hajtsen végre Bosznia és Szerbia határvidékén. Oroszország ellenintézkedésekre készült Galiciában, s természetesen arra számítottak, hogy a franciák is majd hasonlóképpen cselekednek. A franciák azonban nem így tettek. Másképpen értelmezték a 2. cikkelyt, mint az oroszok. Az emlékirat szerint azért, hogy a félreértést elkerüljék, eleendő lett volna a "mozgósítás" szó elé írni az "általános" jelzőt. De van ennél egy jobb megoldás is-javasolja az emlékirat: kölcsönös mozgósítást csak a német hadsereg mozgósításának hírére hajtsanak végre.

Az emlékirat következő része a századvég új politikai kihívásaival foglalkozik. A francia vezérkarnak két veszéllyel kell szembenézni, és megtalálni az elhárítás eszközeit.

Első helyen említi Németország területi, s ebből következően hatalmi növekedésének lehetőségeit. Ez a helyzet a Monarchia széthullása esetén jöhet létre. Ez már a közeljövőben bekövetkezhet a dokumentum szerint Ferenc József magas kora és közvetlen örökös hiánya miatt. Ha a Monarchia széthull Németország számára annexióra ad lehetőséget. Így Európa közepén az Északi-és Balti - tengertől az Adriáig egy hatalmas államalakulat jöhet létre, több mint 60 millió lakossal.

Ennek következtében Németország földközi-tengeri hatalomává is válna. A helyzetet - francia szempontból - tovább bonyelítja az, hogy Németország valószínűleg az osztrák aszkmány egy részét átengedné Oroszországnak, hogy jóindulata semlegességét megszerezze. Az emlékirat szerint Galícia és Bukovina átengedéséről lehet szó, egészen a Kárpátok vonaláig. Azt már elképzelhetetlennek tartja, hogy Németország ezen tülk is átengedne valamit. Ugy véli, a németeknek szükségük van Magyarországra, mint esetleges jövőbeli szövetségesre Oroszország ellen. Valószínűtlennek tartja, hogy Csehország függetlenséget kapjon, mert az oroszok előbástyája lenna.

Veszélyt jelentene-e ez a helyzet a francia-orosz szövetségre? Az emlékirat szerint a felajánlható terület nem elégítené ki az orosz kormányt, mert a német birodalom terjeszkedése a Földközi-tenger és a Balkán felé alapvető orosz érdekeket sértene Konstantinápolyban, a szorosokban és Előázsiaiában. "...ebben a nagy válságban, melyünket fenyeget -vélekedik az emlékirat -, számíthatunk Oroszországra."

"...számíthatunk az oroszokra abban - folytatódik a gondolat -, hogy terjesszük ki szövetségünket arra a lehetőségre, melyet előre látunk; ebből következik, hogy a francia és az orosz vezérkarnak a legrövidebb időn belül meg kell vizsgálni ezeket az eszközöket, melyek segítségével katonai egyezményünket egyeztetethetjük ezzel az új politikai lehetőséggel."

Az emlékirat ezután közli, hogy a pétervári katonai attasé 1899 tavaszán erről a kérdésekről beszélt Freycinet-vel, akinek utasítására jegyzőket készített. Ebben változtatásokat javasolt a katonai konvencio szövegében és alkalmazásában. A javasolt módosítások a következők:

1. Meg kellene hosszabbítani az egyezmény időtartamát, hogy a Monarchia széthullása, és egy új hármasszövetség -Németország, Magyarország és Olaszország között - esetére is érvényes legyen.

2. Módosítani kellene a 2. cikkelyt, következőképpen:
"mozgósítani" "csak a német hadsereg mozgósításának első hírére."

3. Ki kellene egészíteni a 4. cikkelyt. Így lehetne biztosítani a cikkely rendszeres időközökben történő alkalmazását. Kötelezővé kellene tenni, hogy ^a vezérkarok találkozóiról írásos jegyzőkönyv készüljön, és amelyet mindkét kormánynak ratifikálni kellene.

Az emlékirat megemlíti, hogy 1899 augusztusában, Delcassé pétervári ~~utazás~~ látogatása idején a javaslatokról tárgyalások kezdődtek. Tegyük hozzá, hogy a javaslatokat elfogadták, s ezzel a francia -orosz szövetséget megerősítették.

Az emlékirat még egy kérdéssel foglalkozik. A fasodai incidens során derült ki, hogy a francia -orosz szövetség angol-francia konfliktus esetén nem szolgálja Franciaország biztonságát. Ezért az emlékirat megfogalmazza azt, amit a francia diplomácia gyökerlatálag Fasoda másnapjától követelt: erősíteni Oroszország katonai erejét Közép-Ázsiában, hogy ezzel Anglia biztonságát Indiában fenyegethesse. A dokumentum szerzője természetesen azzal támasztában van, ha az oroszoktól 300 ezer ember összpontosítását kéri az afgán határra angol-francia konfliktus esetén, jogosan kéri az oroszok is, hogy angol-orosz konfliktus esetén Franciaország hasonló kötelezettséget vállaljon. Az emlékirat 100 ezer ember esetleges összpontosításáról ír a La Manche partjára.

Az emlékiratban bemutatott kérdések, javaslatok szerepeltek a két ország vezérkari főnökeinek 1900. július 2-i találkozásán. És az előbbi javaslatok gyakorlatilag bekerültek a találkozóóról készült jegyzőkönyvbe, s ezzel elfogadták azokat.

A dokumentum első fejezetének első paragrafusa a katonai konvenció időtartamával foglalkozik. "Ezentul az 1892. évi konvenció időtartamát csak maga a diplomáciai egyezmény időtartama fogja meghatározni, melynek a kiegészítője."

A harmadik paragrafus magyarázatot ad a 4. cikkelyben szereplő "mindenkor" szó jelentésére. "A két állam hadseregeinek vezérkarai mindenkor - azaz - "mindannyiszor, ahányszor a két vezérkar közül valamelyik óhajtja, érintkezésben lesznek egymással..."

A negyedik paragrafus egyezményként rögzíti az egyidejű mozgósítást. Ha azonban részleges, vagy nem Németország mozgósításáról van szó, akkor a vezérkarok kormányaiknak számolnak be erről.

A második fejezet a két ország kommunikációs lehetőségeit vizsgálja meg háború esetén. A legrövidebb időn belül táviróvonalat kell kiépíteni a két ország között - szól a meg egyezés.

A harmadik fejezet a hármasszövetség háborús terveiről szóló hipotéziseket rögzíti. Először Delanne tábernek, a francia hadsereg vezérkari főnöke adta elő feltételezéseit. Szerinte Németország Elzász-Lotharingia felől fog támadni nagy erőkkel. A 23 hadtestből 18-at itt fog bevetni a mozgósítás tizenkettedik napjától. Ehhez még jön 15 tartalék hadosztály és 2 - 4 osztály hadtest. Így az orosz frontra csak öt német hadtest jutna.

Az orosz hadsereg vezérkari főnöke Szaharev tábornok elfogadta ezt a feltételezést. De elfogadott egy másik feltételezést is. E szerint a németek francia oldalon defenzívába vonulnak, s erőik nagy részét Oroszország ellen fordítják. 16 német és 14 osztrák hadtest vonulna fel az orosz határra, s a francia oldalra csak 7 német hadtest maradna.

Támadás esetén Franciaország kész a katonai egyezményben ígért 1 millió 300 ezer emberrel harcba lépni. Az oroszok viszont úgy vélték, hogy ők csak a huszonnyolcadik napon érnék el a Franciaországnak ígért 700 ezer fős létszámot. A francia vezérkar főnöke szerint ezért előnyösebb lenne, ha az oroszok már az ígért létszám töredékével offenzívába mennének a németek ellen. Szaharev szerint ez már a tizennyolcadik napon megvalósítható.

A hatodik fejezet az Angliával való háború lehetőségét vizsgálja meg. Itt is az emlékiratban javasoltak alapján született meg a megegyezés. És ha az Angliával történő háborúval egy időben a hármasszövetséggel is háborúznának, ebben az esetben Németország lenne a fő ellenség.

A hetedik fejezet a következő találkozó helyére tesz javaslatot: Szent-Pétervár. Az időpontban pedig majd diplomáciai úton egyeznek meg.

Milyen következtetések vonhatók le a bemutatott dokumentumokból?

1. A fasodai incidens arra készítette a francia diplomáciát, hogy felülvizsgálja az 1892. évi katonai egyezményt.
2. Gyakorlati tapasztalatok alapján módosítottak néhány cikkelyt. A félreértések elkerülése miatt azonos értelmezésben egyeztek meg.

3. A katonai egyezményt ki kellett terjeszteni az Angliával való konfliktus esetére is, kölcsönösségi alapon.

4. A források egyben a háborúra készülődés dokumentumai is.

A franciákat nyugtalanította az orosz mozgósítás lassúsága, elhúzódása. Ezért kérték az orosz vezérkartól, hogy a lehető leghamarabb, az ígértnél kevesebb létszámmal is lépjenek offenzívába a németek ellen. Ezzel tehermentesítik a francia oldalt.

A fenti dokumentumokban többször szerepelt az orosz vasúthálózat gyengesége, ami Franciaország biztonsága szempontjából sem volt közömbös. Ezért a diplomaták és a katonák mellett a francia tőke is fontos szerepet játszott a szövetség megerősítésében, a francia stratégiai érdekek szolgálatában. A francia pénzpiacon több kölcsönt becsátott ki az orosz vasutépítések finanszírozására. Közép-Ázsiáról és a cári birodalom nyugati, Németországgal határos területeiről volt szó. Az itt építendő vasutvonalakra agták ki az 1898-as, az 1900-as, az 1901-es valamint az 1913. évi kölcsönöket.

Veszélyben a szövetség

A fasadai ügyből azonban nem csupán a fenti következtetéseket vonták le a francia diplomácia. Az incidens során ugyanis kiderült, hogy a francia gyarmati törekvések Afrikában éppúgy idegenek az orosz politikától, mint ahogy a franciák idegenkedése megfigyelhető lesz az oroszok balkáni, távolkeleti terjeszkedésénél. Párizs ezért a szövetség erősítése mellett arra törekedett, hogy újabb kapcsolatok után nézzen az európai hatalmak között.

Ezzel egyrészt el akarta kerülni kiszolgáltatottságát, másrészt Németországgal szemben igyekezett továbberősíteni biztonságát.

Mindenekelőtt a hármasszövetség egyik tagjánál, Olaszországnál ért el eredményt. Róma a nyolcvanas években a franciák afrikai terjeszkedése miatt keresett kapcsolatot Berlinnel. A franciákkal gazdasági téren is kiéleződtek az ellentétek. A hármasszövetségen belül azonban a Monarchiával a Balkán miatt komoly nézeteltérései voltak. A francia politikának, mindenekelőtt a frankdiplomácia segítségével 1902-ben sikerült titkos egyezményt kötni az olaszokkal. S ezzel a hármasszövetség ere je csökkent.

A francia diplomácia másik jelentős sikere az angol-francia antant létrehozása volt. Anglia a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején közvetve csatlakozott a hármasszövetséghez. S a századvég gyarmati versengése miatt kiéleződött angol-francia, angol-orosz viszony idején az angol-német szövetség gondolata is felmerült. Joseph Chamberlain, a kormány gazdasági minisztere volt ennek a közeledésnek a híve.

Németország azonban hűvösen fogadta ezt. "Németország számára aligha lehet Angliával kapcsolatban bármely nagyobb szerződésnek gondolni, amely nem hozná magával számunkra majdnem biztos háberus veszélyt. Ezért a rettenetes kockázatért, amelyet Németország esetleg magára vállal, Angliától egy ezzel arányban álló kártalanítást viszont csak akkor lehet várni, ha saját teljesítményeiről és Amerika barátságáról helyesebb, vagyis kisebb véleménye lesz, mint most." - írta Holstein 1901. január 21-i levelében Eckardstein londoni első követségi titkárnak. Közben Angliában a német ellene tábor erősödött meg. Egyre több jelenség aggasztotta az angol diplomáciát.

A németek vastermelése például megelőzte a szigetországét. 1898-tól Tirpitz admirális irányításával megkezdődött a német tengeri flotta kiépítése, s Németország a gyarmatokból is részt kért magának. Ezek a törekvések kihívást jelentettek Anglia felé. A világ vezető hatalma sem engedhette meg magának, hogy Franciaország és Oroszország mellett Németország is feliratkozzon ellenfelei közé. Mérlegre kellett tennie, mely hatalommal való ellentétei veszélyeztetik nagyhatalmi pozícióját. A mérleg nyelve Németország felé mutatott. Kiderült, hogy a francia - angol ellentétek korántsem olyan súlyosak, mint azt a század végén hitték. A franciákkal ugyanis csak a gyarmati érdekeket kellett elhatárolni, és meghuzni a határokat. Németország viszont az egész angol gyarmatbirodalmat megkérdőjelezte. Ez a körülmény Angliát Franciaország felé közelítette. A franciák is már hosszabb ideje a kapcsolatteremtésen dolgoztak. Delcassé külügyminiszter és Paul Cambon londoni nagykövet volt ennek az ügynek a mozgatója.

A közeledést meggyorsította az a tény, hogy 1904. február 8-án kirobbant az orosz - japán háború. Ez a franciák számára azt jelentette, hogy az 1892. évi katonai konvenció gyakorlatilag semmissé vált, legalábbis egy időre. Ezért nagy szükség volt egy újabb szövetségesre. 1904. április 8-án kötötték az angol - francia antantot. Igaz ez lazább kapcsolatot jelentett Angliával, mint egy szövetség, de Franciaország mégsem volt teljesen kiszolgáltatva a hármasszövetségnek az oroszok távolkeleti kálánja idején.

A francia politika helyzete azonban e siker ellenére sem volt könnyű. Azzal a hatalommal teremtett ugyanis kapcsolatot, amelynek komoly ellentétei voltak Oroszországgal Ázsiában. Milyen magatartást tanúsított ilyen körülmények között Franciaország orosz szövetségesével szemben?

Tartózkodó volt, mint az oroszok Faseda idején.

Egyrészt azért, mert a francia érdekektől távol állónak érezte az oroszok távolkeleti ügyét. Másrészt a következő dilemma miatt: Ha a francia diplomácia teljesen az oroszok mellé áll, és minden segítséget megad a Japán elleni háberuban, veszélyezteti a frissen kötött antant létét, hiszen Japán Anglia szövetségese volt. Ha viszont elhatárolja magát az oroszoktól, akkor a szövetség kerül veszélybe, s Oroszország esetleg ismét Németországhoz közeledik.

Az orosz-japán háberu tehát nem csupán a francia-orosz szövetséget, hanem az angol - francia antantot is nehéz próba elé állította. S Franciaország sem az egyik, sem a másik kapcsolatazt nem akarta elveszíteni. Nagy volt tehát a tét. S ezzel nem csupán a francia, hanem a német diplomácia is tisztában volt. Ezért a kitűnőnek látszó nemze tközi helyzetben arra törekedett, hogy egyszerre robbantsa szét a francia - orosz szövetséget és az angol - francia antantot.

Első lépésként a német diplomácia Oroszország felé közeledett. II. Vilmos 1904 őszén szövetségi szerződést ajánlott II. Miklósnak. Ezzel a franciákat kész tények elé akarta állítani, hogy válasszanak az angol vagy az orosz barátság között. Német számítások szerint az utóbbi variáció valósult volna meg, s ezzel egy kontinentális szövetség jött volna létre német vezetéssel. Az orosz - német tárgyalások azonban megszakadtak. Ebben igen fontos szerepet játszott az a tény, hogy Oroszország a francia tőkétől függött. A háberuhoz szükséges milliókat elsősorban Párizsban lehetett megszerezni, mivel a német pénzpiac nem tudta kielégíteni a megnövekedett orosz igényeket. 1904-ben 840 millió frank áramlott Oroszországba államkölesönként, valamint 54 52 millió 100 ezer franket fektettek magánvállalatokba. 64

A kölcsönök ára természetesen az volt, hogy fel kellett hagynia az orosz diplomáciának a Németországhoz való közeledéssel. 1904-ben a francia kölcsönök keresztül huzzák a németek törekvéseit. Párizs tehát a pénzügyekkel érezte elégedetlenségét.

A német diplomácia lehetőségei azonban még nem merültek ki. A marokkói válság kirobbantásával próbálta elérni azt, ami 1904-ben nem sikerült. A nemzetközi helyzet kedvezőnek mutatkozott. Az oroszok ugyanis 1905 márciusában vereséget szenvedtek Mukdennél. Március végén pedig II. Vilmos Tangerbe látogatott. Itt beszédet mondott, melyben Marokkó függetlenségét hangsúlyozta. Ez egyértelmű kihívást jelentett Franciaország felé, hiszen Marokkót érdekszférájuknak tekintették. A német lépés háberus veszélyt idézett elő. A francia diplomáciának döntenie kellett: vagy merésiti és kiterjeszti kapcsolatait Angliával a németekkel szemben, vagy pedig felhagy ezzel, ami a német politika győzelmét jelentené. A francia politikai vezetés az 1905. június 6-i minisztertanácsán döntött ebben a kérdésben. A minisztertanács lefolyását Joseph Chaumié feljegyzéséből ismerjük. ⁶⁵ "Tegnap este - írja - Rouvier így szólt Etienne-hez, Dubiefhez és hozzám a dolgozószobájában, a munkaközvetítő hivatal működésében hozandó módosításokról szóló értekezlet után: "Delcassétól a minisztertanács ülésén kérünk magyarázatot. Örültség az, amit csinálni akar, politikája kockázatos: Franciaországra háberut hozhat, s a jelen körülmények között bűn lenne háberunak kitenni magunkat." Ezután Delcassé véleményét ismerteti: "Tudomásunkra hozza, hogy Anglia javaslatokat tett egy Németország elleni közös francia - angol lépés ügyében. Ezek a javaslatok nem korlátozódtak egyszerű megbeszélésekre."

Írásos jegyzékeket is váltottak. Felolvassa az utolsó jegyzék szövegét, amely, anélkül, hogy a végrehajtás részleteit kifejtené, nagyon világosan megmondja, hogy mire vállalkozik Anglia egy ilyen közös lépés esetén. Ugy véli, hogy nagyon ism érdekeltek vagyunk e szerződés megkötésében. Németország valószínűleg fenyegető magatartást tanusít abban az esetben, ha megérzi, hogy bármiféle ellenséges lépést tettek irányában. Ő azonban úgy véli, hogy ez csak üres fenyegetés, blöff. Németország nem akar háberut, nem fog háberuszkodni, erre következtet az általa összegyűjtött információk alapján, s így vélekedik minden külföldön akkreditált nagykövetségünk is.

"Vigyázzunk - mondotta - ha visszautasítjuk Anglia ajánlatait, amikor az pillanatnyilag velünk akar együttműködni, hogy tönkregygye a német tengerészetet és kereskedelmet, amelynek konkurenciájától retteg, Anglia rövidesen Németország mellé állhat, s akkor mi elszigetelten, védtelenek leszünk a támadás ellen, fennáll az a veszély, hogy elveszítjük a csatát Európában, s Európán túl pedig elveszik tőlünk gyarmatainkat."

Ezután Rouvier következik. "Ismerteti azokat az információkat, amelyek a legbiztosabb forrásból származnak. Németország nagyon fájdalmasan megérezte a körülötte kialakult elszigetelés sértését, s a Marokkó-ügy keresett alkalom volt a táltakezésra. Elhatározta, hogy nem engedi az elszigeteltség gyűrűjét még szorosabbra zárulni maga körül, s nem tűri, hogy újabb ellenséges erők csoportosuljanak körülötte. Ismeri az Angliával folyó tárgyalásokat, tudja, hogy a jelen pillanat alkalmas arra, hogy bennünket megtámadjon. A különböző forrásokból kapott értesülések szerint, amelyek megbízhatóságában és súlyosságában nem kételkedhetünk, azt a következtetést

vonhatjuk le, hogy fenyegetései nem üresek, sőt nagyon is kemények, Rouviert figyelmeztették, hogy ha aláírjuk a közös cselekvési egyezményt Angliával, Németországot erről feltétlenül értesítik, s Németország ekkor hadüzenet nélkül támad ránk. "Nos, vagyunk-e olyan helyzetben, hogy hábetuzhatunk? Természetesen nem. Keleti erőiditványeinket újra kell építenünk, fegyverzetünket modernizálnunk kell. Mióta Négrier tábornok felülvizsgálta a helyzetet, tudjuk, hogy keleti határbiztosító csapataink létszáma nem teljes. A hadseregben rossz a közhangulat, az anarchista propaganda megkezdte romboló hatását, másrészt a nép közhangulata, amelyet az utóbbi időkben az ország annyi területén kitört sztrájkok bizonyítanak, okot ad arra, hogy ameozgósítás terén nehézségektől féljünk, és bukás esetében a hadjárat kezdetén lázadásoktól is félhetünk Párizsban és más városokban. Nagyon jól értjük: Anglia nem fél attól, hogy elfoglalják a szigetet, s ezért bennünket akar előrevetni magával együtt. Együttes flottáink legvőznék a német flottát, a német kereskedelmi kikötőket biztosan lerombolnák, de ezalatt a francia földre benyomulnának, s a gyalogos háberu Németország ellen nagyon is egyenlőtlen, számunkra hátrányos vagy végzetes lenne. Az ország nem értené meg, hogy miért becsátkozunk ilyen kalandba, Marokkóval kapcsolatos viszályunk következtében. Háboruzni ma, jelenlegi hátrányos helyzetünkben vakmerő és nagyon is bűnös kaland lenne. Persze, ha később velünk viszálykodni akarnak, ha agresszió ér bennünket, még egyedül is minden erőnket latba vetjük, hogy a francia föld függetlenségét megvédelmezzük. Ez agressziót provokálni azonban Rouvier nem akarja, nem akar hasonló veszélyeket zuditani hazájára."

Rouvier után Delcassé folytatja tovább az érvelést.

"...ugy véli, hogy már most el kell fogadni az angol javaslatokat, bármi is legyen azok következménye. Hangsúlyozza, hogy ne engedjük elveszni ezt az együttműködést és ezt a szövetséget."

Majd ismét Rouvier. "... újra kifejti, hogy Anglia csak nyerhet és nagyon keveset veszíthet, ha javaslatai sikerülnek, Franciaország viszont a legberzalmasabb veszélyeknek teszi ki magát, s vereség esetén olyan összeomlás várna rá, amelyből majdnem lehetetlen lenne a talpraállítás."

Végül Chaumié a minisztertanács döntését ismerteti.

"Minden minisztert sorba kérdezik. Mindannyian Rouvier véleményét fogadjuk el. Delcassé kijelenti, hogy akkor lemond.

Rouvier kijelenti, hogy a lemondást elfogadja, de hozzáteszi, hogy az ellentét, ami ma megnyilvánult, nem felejt^{et}hető el

Delcassé nagy érdemeit a külügyek irányításában, s biztosítja mindezer^t hálánkról és maradandó barátságunkról. Majd a többi miniszter felé fordulva, megesketi a hadügyminisztert, hogy a lehető leggyorsabban szedje rendbe határunkat, fegyvereinket és csapatainkat. Biztosítja arról is, hogy a szükséges beruházást ~~megkapja~~ mindig megkapja. Majd mindannyiunkhoz fordul, megesket bennünket, hogy segítsük e feltétlenül szükséges nagy munkában, amelynek célja, a hazafiatlan elméletek, a fegyelmetlenség leküzdése, és az ország morális szintjének emelése."

Delcassé lemondását a németek sikernek könyvelhették el. Ugyvélték, ilyen körülmények között nincs szükség kiélezett nemzetközi helyzetre, a békésebb módszerek is eredményesek lesznek a cél érdekében. Továbbra is a francia - orosz szövetség és az angol - francia antant szétrobbantását akarták, hogy ez után egy új kontinentalis tömb jöjjön létre, természetesen német vezetéssel.

Németország ezért ismét Oroszországhoz közeledett. 1905 júliusában Björkö szigetén találkozott a német és az orosz uralkodó. Itt egy deffenzív jellegű szerződést irtak alá. A német diplomácia azt akarta, hogy Oroszország a szerződést csak érvénybe lépése után mutassa meg a franciáknak. Így akarták kész helyzet elé, állítani a francia diplomáciát, akinek ezután nem lett volna más választása, mint csatlakozni ehhez a szövetséghez. Lamsdorf orosz külügyminiszter azonban tisztában volt azzal, hogy ez veszélyes játék mindkét fél számára, s tudta, hogy Franciaország ilyen játékba nem fog belemenni. Ezért utasította Nélidov párizsi orosz nagykövetet, érdeklődjön Rouvier-nál: elképzelhető-e, hogy Németország csatlakozzon a francia - orosz szövetséghez? Rouvier válasza egyértelmű volt: " Németországgal lehetetlen a szövetség. A nemzet ezt nem viselné el. A kormánynak pedig figyelembe kell venni a nemzet érzéseit." Lamsdorf erre a válaszra várt, hogy meggyőzze a cárt, vonja vissza aláírását, mert ez a szövetség létét veszélyezteteti.

Nézzük meg ezek után milyen magatartást tanusított Párizs Pétervárral szemben, hogyan igyekezett kivédeni a németek támadását a szövetség ellen.

A francia politika továbbra is a pénzügyekkel, a frankdiplomáciával fejezte ki véleményét. Ha megnézzük a kölcsönkibocsátásokat, azt tapasztaljuk, hogy 1887 óta 1905-ben bocsátotta ki a legkevesebb kölcsönt a párizsi pénzpiac. /llankölcsön egyáltalán nem volt ebben az esztendőben, s a magánvállalatoknak kölcsönzött tőke értéke is mindössze 31 millió 300 ezer frank volt.

A kölcsönök ilyen nagy arányú csökkenésére két magyarázat is adható. A francia tőke kételkedni kezdett az oroszok

fizetőképességében. A nagy hitelintézetek vezetői, mint például Alphonse de Rothschild vagy Henri Germain a Crédit Lyonnais elnöke, nyugtalanok voltak emiatt. Ez a nyugtalanság azonban nem egészen ujkelet  volt. A francia pénzügyminisztérium már 1897-ben, majd 1901-ben figyelmeztette a külügyminisztériumot, hogy az orosz kölcsönök értéke mértéktelenül megnőtt, s Oroszország hosszú t ven nem tud megbirkózni ezzel a teherrel. A külügyminisztérium azonban politikai megfontel sokb l továbbra is szabad utat biztosított a kölcsönöknek, s ösztönözte a hitelintézeteket erre. Delcassé a következo magy razatot adta erre: "... a francia k rm nykezel ben a kölcsön az az eszköz, amely Franciaország biztens g t garantálja." 1905-ben azonban a francia k rm ny sem ösztönözte a hitelintézeteket k lcs nki-becks t sra. De a francia pénzpiac egyébként is nyugtalan volt Oroszország háberus veresége miatt. A francia k rm yn pedig politikai megfontel sokb l nem ösztönözte a t keki-becks t sokat. "A tőke a forradalomtól félve nyomást akar gy korolni az  nk nyuralomra, hogy kössön békét Japánnal és békét az orosz liberális burzsoáziával." - írja Lenin.

"Az európai tőke a békére spekulál. A burzsoázia nemcsak Oroszországban, hanem egész Európában is kezdi megértetni a háberu és a forradalom közti összefüggést." - olvashatjuk ugyan-
csak tőke. A kölcsönök csökkentésének célja tehát az volt, hogy a francia diplomácia békekötésre kényszerítse Oroszországot Japánnal. Ez két ok miatt volt fontos számára: egyr szrt a m rekk i válság, m sr szrt az orosz forradalom miatt.

A t kehi ny nem csupán az előbbire kényszerítette r  Oroszországot, hanem arra is, hogy megszakítsa kapcsolatait Németországgal. Kölcsönt ugyanis csak Björkö feled s vel lehetett kapni Párizsban.

A német diplomáciának tehát ez a kísérlete sem sikerült. Ezért ismét visszatért a marokkói ügyre. Még 1905 áprilisában javaslatot tett egy nemzetközi konferencia összehívására, hogy ezen rendezzék a marokkói kérdést. Björkö után ettől várta Franciaország befolyásának visszaszerítését Marokkóban, s természetesen azt, hogy megbontsa a szövetséget és az antantot. A marokkói ügy újabb fordulata ismét háborus veszéllyel fenyegetett. A várható konfliktusban Anglia magatartása döntő volt. Helmuth von Moltke, a német hadsereg vezérkari főnökének 1906. február 23-i feljegyzése Anglia magatartását a következőképpen értékelte német-francia háboru esetén:

"Az európai erőmegoszlásnak egy olyan átalakulása, amilyent Európában egy német győzelem eredményezne, Anglia számára olyan nagy nemzeti veszedelemet jelentene, hogy kénytelen volna "a kívánság és a kormány által szándékoltt" semlegességből kilépni." Majd így folytatódik az értékelés: "Anglia létérdeke kívánja meg tehát, hogy egy kontinentális háborúba beavatkozzék, hogy Németország ekkora tulsúlyát megakadályozza, ha csak a német kormány nem nyilvánítja ki, hogy Hollandia és Belgium függetlenségét feltétlenül biztosítja, még akkor is, ha Belgium a körülmények kényszere alatt Franciaországhoz csatlakoznék.

Az azonban kizárt dolog, hogy egy győztes Németországtól egy ilyen követelmény teljesítését kívánni lehessen.

Ha Németország a háboru kezdetén megtagadja, hogy Belgium és Hollandia függetlenségét ilyen módon biztosítsa, akkor minden angol kormánynak kötelessége Franciaország oldalára állni, hogy ezáltal Belgium politikai önállóságát megvédje."

A háboru egyenlőre elmaradt. Németország pedig az 1906. január 16-án Algeciras spanyol városban megkezdődött konferencián elszigetelődött. Szövetségesei közül csak maradtak törekvései iránt. Franciaországot viszont támogatta Anglia, az USA és természetesen Oroszország. Az orosz diplomácia támogatásának megszerzésében nagy szerepe volt a francia kölcsönöknek. A pénz és politika összefüggésére talán az algeciras konferencia időszaka volt a legjobb példa a francia - orosz kapcsolatok története során.

Az oroszoknak nagy szükségük volt újabb kölcsönökre. Kokovcov orosz pénzügyminiszter 1906 január elején Párizsban járt egy 600 - 800 millió frankos kölcsön ügyében. A francia bankok azonban legfeljebb 225 milliót adhatta volna. Addig ugyanis lehetetlen volt nagyobb támogatást adni, amíg a konferencia sorsa nem volt világos Franciaország számára. Kokovcov ezért a következő sorokat írta Pétervárra:

"Nehéz küldetésem sikere kedvezőbb lenne, ha volna felhatalmazásom kijelentni Rouvier-nak, hogy amarekkói kérdésben Franciaország számíthat Oroszország erkölcsi támogatására."

72

Az orosz miniszterelnök január 4-én megadta ezt a felhatalmazást. Az Algecirasba küldött orosz delegáció vezetője, Cassini pedig utasítást kapott, hogy támogassa a francia érdekeket. Március elején azonban kormányválság volt Franciaországban. Rouvier megbukott, s az új kabinetbe belügyminiszterként bekerült Clémenceau, akit az orosz kölcsönök ellenségeként ismertek. Az orosz külügyminiszter ezért a delegációnak szóló utasítást módosította, s ebben már nem volt szó feltétel nélküli támogatásról.

Clémenceau azonban március 15-én fogadta a párizsi orosz nagykövetet és kijelentette neki, hogy nem görditenek akadályokat az orosz kölcsönök elé. Raymond Poincaré, az új pénzügyminiszter pedig kész volt a tárgyalásokra, de természetesen csak akkor, ha Franciaország szempontjából a konferencia kedvező alakulása várható. Az orosz delegáció ismét utasítást kapott Pétervárról, és március 21-én a francia minisztertanács megkezdte az orosz kölcsön tárgyalását. Oroszország végül is 1200 millió frank kölcsönt kapott a franciáktól. És ezzel az orosz államadósság 6800 millió frankról 8 millióra emelkedett.

Felvetődhet a kérdés, hogy a franciák állam és az orosz értékpapírokkal rendelkező polgárok miért adtak ilyen szokatlanul nagy összegű kölcsönt egy vesztes háborútól és egy forradalomtól meggyengített államnak?

A kölcsönnek mindenekelőtt meg kellett szilárdítani a francia - orosz szövetséget, melyet Björkö 1905-ben meggyengített. És ez a cél sikerült. A cár április 21-én a következő mondattal fejezte ki ezt a francia nagykövetnek: "A francia-orosz szövetség élőbb, mint valaha." A kölcsönnek volt egy másik célkitűzése is: támogatni a francia érdekeket Algéciras-ban. A frankdipломácia ezen a téren is eredményes volt. A konferencia ugyanis francia sikerrel végződött. A politika vezetés szímitásai tehát beváltak. Ezért nézzük meg az előbbi kérdés másik részét: hogyan sikerült a kölcsönt jegyző francia polgárok ezreit meggyőzni, hogy szavazzanak bizalmat az orosz kölcsönnek, hiszen náluk elsősorban a jövedelmezőség számított. A párizsi orosz követség már a mukdeni orosz vereség után jelentős pénzügyi támogatást adott a párizsi ujságoknak -

több mint egy millió frankot - azért, hogy nyugtas-ák meg a közvéleményt. És a kölcsönt jegyzők megdolgozása egészen a kölcsön sikeréig tartott. És mint a tények mutatják, az orosz befektetése nem volt hiábavaló. Az akció természetesen a francia kormány tudtával történt.

Pierre Renouvin így értékeli az 1906-os orosz kölcsönt: "Összességében úgy tűnik, hogy az orosz vezetők körök politikájukat pénzügyi szükségleteikhez igazították, az ország a francia kormány pedig pénzügyi erőforrásait politikája szolgálatába állította."

A francia tőke tehát sikeresen szolgált a politikai célokat. A francia kölcsöntörnek is nagy szerepük volt abban, hogy az 1904-1906-os válságból nem sikerült a hármasszövetségnek győztesen kikerülni. A német diplomácia nem tudta szétrebbantani a kettős szövetséget és a kettős antantot. Sőt 1907 augusztus 31-én az angol - orosz kapcsolatteremtéssel a kettős antant hármasszövetséggé alakult át. Az angol kormány számára ezzel egyrészt megszűnt az a nyugtalanító helyzet, hogy Németország vezetésével esetleg kontinensális szövetség jöhet létre. Másrészt lehetetlen volt egyszerre antant politikát folytatni Franciaországgal, s ugyanakkor ellenségeskedni Oroszországgal. Ezért Anglia és a cári birodalom rendezte kapcsolatát.

Az algécirasi konferencia természetesen még nem tett pontot véglegesen az orosz-morokkói ügy végére. 1911-ben ismét a nemzetközi élet fő kérdésévé vált. Mielőtt azonban erre rátérnénk, idézzünk fel egy részletet Bülow német kancellár beszédéből, amelyet 1909-ben a birodalmi gyűlésen mondott el. A részlet Morokkóval kapcsolatos:

"Nálunk imitt-amott volt szó marokkói politikánk következtetéséről... A marokkói szerződés esetében, azt hiszem, ennek a szemrehányásnak az az oka, hogy tévesen fogják fel marokkói feladatainkat. Nát csakugyan az kellene, hogy a célunk legyen, hogy egy olyan országban, ahol nincsenek politikai érdekeink, és ahol politikai érdekeltségre sohasem tartottunk igényt, Franciaországnak, amelynek ott nagyon is természetes és jogos politikai érdekei vannak, állandó nehézségeket okozunk?... Uraim, ezt az elméletet a sanda politika elméletének nevezném, amely mások háta mögött dolgozik, és arra törekszik, hogy mások sebeit nyitva tartsa.

Már beszéltem itt egyszer arról, hogy egy nagy nemzethez nem méltó, de nem is használja neki, ha mások vizsgáljaiból akar megélni."

74

Commentár helyett a következő tény: 1911. július 1-én a Párdue nevű német cirkáló megjelent Agadir marokkói kikötőben. Kinderlen külügyi államtitkár 1911. június 30-i emlékiratában a következő magyarázatot adta az eseményre:

"A Marokkó déli részében, különösen pedig az Agadirban és környékén élő németeket és cégeket nyugtalanítja az ezeknek a vidékeknek törzsei között tapasztalható bizonyos erjedés, amelyet a jelek szerint az ország egyéb részein történt események váltottak ki. Ezek a cégek a császári kormányhoz fordultak, hogy életük és tulajdonuk védelmét kérjék. Kérésükre a kormány elhatározta, hogy Agadir kikötőjébe hadihajót küld, hogy szükség esetén segítségére és támaszára legyen alattvalóinak és védelmeinek, valamint az ezzel a vidékkel kapcsolatos nevezetes német érdekeknek. Mint a dolgok állapota Marokkóban visszatért a régi marokkói békés mederbe, az ezzel a védelmi feladattal megbízott hajó Agadir Kikötőjét újra el fogja hagyni."

Majd az emlékirat a következő javaslattal végződik:

" Az események megmutatták, hogy a szultán szuverenitásáról és Marokkó sérthetetlenségéről szóló algecirasi akta nem egyeztethető össze a tényleges helyzettel. Ezt a tényt teljesen méltányolva hajlandók vagyunk a francia kormánnyal barátságosan arról tárgyalni, milyen módon lehetne a marokkói kérdést megoldani úgy, hogy az összes aláíró hatalmat kielégítse és a marokkói kérdést mint surlódási felületet a nemzetközi politikából végérvényesen kiiktassa. Ezekből a gondolatmenetekből kiindulva a francia kormány minden megfelelő javaslatát a legnagyobb jószándékkal mérlegelnénk."

75

Ha Németország nem akart politikai nehézségeket okozni ott, ahol politikai érdekei nem voltak, mi a magyarázata ennek alépésnek? Egyrészt gyarmati kompenzációt akart, Francia-Kongó teljes átengedését kérte a francia kormánytól. Másrészt jelezni akarta, hogy semmi sem történhet a világban Németország nélkül.

A marokkói kérdést végül 1911 novemberében rendezte Franciaország és Németország. Természetesen a németek csökkentték igényeiket. A szerződés értelmében elismerték Franciaország Marokkó feletti protektorátusát, s ennek fejében Németország megkapta Francia-Kongó egy részét. Hogy a kérdés így oldódott meg, Anglia fellépése Franciaország mellett döntő jelentőségű volt.

És milyen magatartást tanúsított Oroszország a második marokkói krízis idején?

1911. április 29-én Cruppi francia külügyminiszter a következőket írta George Louis-nak a pétervári francia nagykövetnek:

"Megkérem Önt, hogy a lehető leghamarabb tegyen lépést Neratov és a cárhoz közel álló személyek felé ebben az ügyben. Az segítséget, melyet Oroszországnak Mandzsuriában adunk, nem lehet kétségbe vonni; az lenne az igazságos, ha Oroszország támogatna minket Marokkóban Németországgal szemben." ⁷⁶ G. Louis április 30-i levelében közli Neratov választát: "De ez magától értetődik. Minden ügyben kölcsönös támogatással tartozunk egymásnak, főleg amikor Németországról van szó." ⁷⁷ Augusztus 31-én G. Louis ismét levelet kap a francia diplomácia vezetőjétől: "Nem ohajtunk háborút - írja Selves. De méltóságunk határt szab nekünk, amit nem lehet átlépni. Ha Németország ezen túl kívánsi szándékait, számíthatunk arra, ⁷⁸ hogy szövetségeseink nem utasítja vissza a katonai támogatást." Ugyancsak augusztus 31-i dátummal a pétervári nagykövet levele Selves-nek, melyben az orosz vezérkar véleményét tolmácsolja: ⁷⁹ el kell kerülni a háborút. A magyarázat G. Louis szeptember elsőjei levelében érkezik meg. Gilinszki tábernek véleménye dzerint erre az orosz hadsereg és a fegyverzet állapota miatt van szükség. ⁸⁰ Az orosz hadsereg helyzetét Gilinszki a két vezérkar ⁸¹ augusztus 31-i találkozásán válaszolta fel. Elmondta, hogy az orosz hadsereg tényleges átalakítása csak 1908-ban kezdődött meg, ezért felszerelése elhúzódik. Így a táber nehézüzemesség csak 1913-ban lesz teljesen felszerelve. Géppuskákból pedig 1914-ben lesz teljes az ellátás, és az új gyalogsági lőszert 1916-ban vezetik be. A végkövetkeztetés: Oroszország nincs olyan állapotban, hogy két évvel korábban a siker biztonságával támogatasson egyháborút Németországgal szemben. Az agadir-i válságban ezért, mint már említettük, Anglia magatartása volt a döntő.

Aradit után Franciaország és Oroszország megerősítette katonai szerződését. A katonai konvenciót tengerészeti egyezményrel egészíthették ki, melyet 1912. július 16-án írtak alá. Az együttműködést az alábbi pontok rögzítették:

1. cikkely. Franciaország és Oroszország tengeri haderői közösen operálnak mindazokban az esetekben, amelyekben a szövetség a szárazföldi hadsereg együttműködését előírja és meghatározza.

2. cikkely. A tengeri haderők együttműködése már béke idején előkészítettik.

E célból mindkét admirális fönöke felhatalmaztatnak, hogy egymással közvetlenül levelezzenek, híreiket kicseréljék, minden háberus lehetőséget tanulmányozzanak, és összes stratégiai terveiket együttesen megállapítsák.

3. cikkely. A két admirális fönöke évenként legalább egyszer személyesen tanácskozik egymással; tanácskozásaikról jegyzőkönyvet vesznek föl.

4. cikkely. Ez az egyezménytartam, hatály és titéktartás tekintetében, az 1892. augusztus 17-i katonai konvencióval és az abból folyó szerződésekkel egyenlő elbírálás alá esik.

82

Franciaország Angliával is szorosabb katonai együttműködésre törekedett. A marokkói ügy mellett erre ösztönözte az angol német közeledési kísérlet: Haldane expedíciója 1912 elején. Grey angol külügyminiszter a következő levélben írta meg véleményét erről a kérdésről Camben francia nagykövetnek:

"Kedves Nagykövetem. Az utóbbi években a Francia és angol tengeri és katonai szakértők koronként egymással tanácskoztak.

83

Ez mindig abban a feltevésben történt, hogy ezek a tanácskozások a jövőre nézve mindkét kormánynak biztosítják a szabad

elhatározást, vajon fegyveres segítséget nyújtson-e a másiknak vagy sem. Megegyeztünk abban, hogy a szakferfiak tanácskozásai nem jelentenek a kormányokra lekötöttséget, és nem is tekintendők lekötöttségnek arra, hogy valamely konfliktus esetén, amely még nem következett be és talán soha se fog bekövetkezni, egymásnak segítséget nyújtsanak. Így például a francia és angol tengeri haderők jelenlegi elosztása nem alapul azon a kötelezettségen, hogy háberu esetén együttműködjenek.

Őn azonban utalt arra, hogy mindkét kormányra nézve nagyon fontos lehetne tudni, vajon számíthat-e a másik fegyveres támogatására. Ha nyomós okai volnának feltenni, hogy egy harmadik hatalom részéről nem provokált támadástól, vagy egyébként az általános béke veszélyeztetésétől tartson, a másik kormánnyal azonnal meg kell hogy állapodjék, vajon együttesen járjonak-e el a támadás elhárítására és a béke fenntartására, és adott esetben minő intézkedéseket volnának hajlandók közösen megtenni. Ha ezek az intézkedések fegyveres fellépést követelnének meg, a vezérkarok tervei azonnal megvizsgálandók, és aztán a kormányoknak kellene eldönteniük, hogy mily mértékben viendők keresztül."

84

Részlet Cambon válaszából: " ... én fel vagyok hatalmazva kijelenteni, hogy kormányaink bármelyike, amennyiben nyomós okai volnának valamely harmadik hatalom agresszív cselekedetétől vagy az általános békét veszélyeztető bármilyen eseménytől tartania, amósikkal együtt azonnal megvizsgálná azt, vajon a két kormány együttesen járjon-e el, hogy a támadást megakadályozzák vagy a békét megóvják. Igenlő esetben a két kormány határozná meg azokat a rendszabályokat, amelyeket együttesen megtenni hajlandók volnának.

Ha ezek az intézkedések fegyveres beavatkozást követelnének meg, a két kormány a vezérkarok terveit azonnal megfontolná, és döntene afölött, hogy ezek a tervek mily mértékben viendők keresztül."

Angol - francia viszonylatban ez a két levél foglalkozott a katonai együttműködéssel. A francia - orosz katonai konvencióhoz hasonló dokumentum nem született. Az antantot tehát nem sikerült szövetséggé alakítani. Anglia ugyanis nem akarta teljesen alkötelezni magát egyetlen európai hatalom mellett sem. És nem akarta azt, hogy szövetségi ígéretével Franciaország bátrabb lehessen a nemzetközi politikában. A brit diplomácia úgy vélte, hogy a bizonytalanság a béke garanciája.

A Balkán - probléma és a francia - orosz szövetség

A Balkán a XIX század története során a keleti kérdés részeként jelent meg az európai hatalmi politikában. A szoroszok felé terjeszkedő Oroszország, a földközi - tengeri befolyását és India biztonságát féltő Anglia, valamint az ugyancsak terjeszkedni akaró Habsburg birodalom voltak első sorban az érdekelt hatalmak ebben a térségben. Franciaország politikájában a keleti kérdés nem egyszer játszott fő szerepet a XIX század története során. A Balkán azonban nem tartozott külpolitikai törekvéseinek fő irányába. A félsziget bonyodalmaait legfeljebb ugródeszkának használta diplomáciai elszigeteltsége idején több alkalommal is.

Oroszország külpolitikájában a Balkán a francia - orosz szövetség története idején sem vesztett jelentőségéből. Urussov szófiai követségi titkár 1911-ben így írt az oroszok balkáni érdekeltségéről: "... Oroszországnak a Közel - Keleten kiirthatatlan nagyhatalmi, történelmi érdekei vannak... Oroszország sosem mondhat le s nem is fog lemondani a szláv politikáról, és nem fog lemondani balkáni szláv előőrseinek védelméről és támogatásától sem." A Balkán súly⁸⁵ természete - sen változó volt az orosz külpolitikában. Ismerjük azt, hogy a kilencvenes években a cári birodalom a Távol - Kelet felé fordult. Ebben az időben a status quo megőrzésére törekedett a félszigeten. Ezt erősítette meg az 1897-es orosz-osztrák egyezmény, majd az 1903-as búrestegi találkozó. Az orosz - japán háború befejezése után azonban az orosz diplomácia figyelmé ismét a Balkán felé fordult, s a századforduló évtizedének végén az európai diplomáciát is megmozgató krízis robbant ki a félszigeten.

Az annexiós válság néven ismert esemény kedvezően indult. 1908. szeptember 16-án Aehrenthal osztrák - magyar és Iszvolszki orosz külügyminiszter Buchlauban találkozott egymással. Aehrenthal Bosznia - Hercegovina annektálásához kérte az orosz külügyminiszter beleegyezését, és ennek fejében a szlávok statusának módosításához való hozzájárulását ígérte. A szlávok ügye persze nem Oroszország és a Monarchia megegyezésének függvénye volt. A többi nagyhatalom támogatását is meg kellett ehhez szerezni. Iszvolszki nyilvánvalóan úgy értette beleegyezését az annexióba, ha a szlávok ügyében megkapja a többi európai hatalom támogatását is. Ezért európai körutazásra indult ebben az ügyben.

Közben, 1908 őszén, a Monarchia annektálta Bosznia-Hercegovinát. Tehát még mielőtt az oroszok bármit is elértek a szerbosok ügyében. A Monarchiának ez a lépése nemzetközi bonyodalmat idézett elő.

Az annexiós válság idején Németország teljes támogatásáról biztosította Ausztria-Magyarországot. A német magatartás magyarázatát Bülow kancellár adta meg.

" Az, hogy világosan és nyíltan Ausztria-Magyarország oldalára álltunk, azért is megfelelt érdekeinknek, mert más magatartás által veszélyes kísérletekre adtunk volna bátorítást, hogy Ausztria-Magyarország nagyhatalmi állását csorbitják. Szövetségesünk diplomáciai veresége azonban szükségszerűen visszahatna saját európai helyzetünkre. Csökkentené azt a súlyt, amelyet Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia közösen képviselnek és amelyet sok nemzetközi kérdésben közösen vetünk a mérleg serpenyőjébe." ²⁶

Nézzük meg ezután, milyen támogatást kapott Oroszország az annexiós válság idején szövetségesétől.

A francia álláspontot Pichen külügyminiszter fogalmazta meg: Franciaország nem akar fegyveres konfliktust. Hasonló magatartást tanúsított Anglia is. És mivel Oroszország nem volt abban a helyzetben, hogy egymaga háborút kezdeményezzen az osztrák-magyar - német blokkal szemben, beletörődött a fennálló helyzetbe. Az annexiós válság tehát a hármasszövetség javára eldőlt meg. Németországot persze nem csupán a szövetségesei hűség ösztönözte a Monarchia támogatására, hanem az a tény, hogy a Balkán helyzete megváltozott Németország számára. Már nem csupán egyik szövetségesének érdekszféráját jelentette neki, hanem azt a területet, ahol Németországnak is

politikai, gazdasági érdekei vannak. A német politikában a Balkán tehát átértékelődött. Ezt az átértékelődést 1908-1909-ben még sem Franciország, sem Anglia nem érzékelte. A cári birodalom így magára maradt. Az annexiós válság után ezért kissé eltávolodott szövetségeseitől. Először Olaszországhoz közeledett: 1909 októberében Racconigiben egyezményt írtak alá a balkáni status quo fenntartásáról. Majd 1910-11-én orosz-német egyezmény született Potsdamban Perzsiáról. Ez a két kitérő természetesen csak átmeneti ~~kitérőket~~ elhidegülést okozott a francia-orosz szövetség történetében. Az orosz külpolitika ezután sem mondott le a Balkánról, és arról sem tett le, hogy Franciaországot is bevonja politikájának támogatásába. Ennek feltétele természetesen az volt, hogy a Balkán átértékelődjön a francia külpolitikában. Erre azonban néhány évet még várni kellett, mert a franciák az annexiós válság után is a Pichen által megfogalmazott politikát folytatták: szoros kapcsolatot tartani Oroszországgal, de semmi olyan kezdeményezést nem támogathat, amely megváltoztathatja a balkáni ~~status quo~~ status quet. A francia diplomáciát ugyanis egyelőre sem a politikai érdek, sem a gazdasági szükségesség nem ösztönözte külpolitikai irányváltásra ebben a térségben. Igaz, a francia kereskedelem értéke növekedett a század elejétől, más területekkel összehasonlítva azonban kevésbé volt jelentős. Hasonló a helyzet a tőkebefektetések terültén is. 1902-ben a négy balkáni államban 970 millió frankot helyeztek el. 1914-re már 2800 millió frankra növekedett ez az összeg, de a francia külföldi tőkeelhelyezéseknek ez mindössze 6-7 százalékát jelentette. Ennek ellenére a francia tőke pénzügyi befolyása jelentős volt a félszigeten.

Az orosz diplomácia a sikertelen próbálkozások után más módszerrel igyekezett szövetségését bevonni abalkáni politikába. Nem ők fordultak kérésekkel a franciákhoz, hanem hagyták működésbe lépni a balkáni gépezetet.

Az olasz - török háború után megkezdődött a balkáni államok szövetségbe tömörülése Törökország ellen. A blokk létrehozásában az orosz diplomáciának is szerepe volt. A szerb - bolgár szerződést 1912. március 13-án írták alá. 1912 nyarán az új francia miniszterelnök Pétervárra látogat, és ekkor Szaszanov orosz külügyminiszter megmutatja neki a szerb - bolgár szerződést. Raymond Poincaré meglepődve veszi tudomásul a szerződést, jóllehet a francia diplomácia 1911 őszétől ismeri a szerb - bolgár erőfeszítéseket. Poincaré a szerződéssel kapcsolatban a következőt jelentette ki: "...csiréjében magában foglalta nem csupán egy Törökország elleni, hanem egy Ausztria⁸⁸ elleni háborút is." És ehhez hozzá tette még, hogy a francia közvélemény nem járul hozzá ahhoz, hogy Franciaország pusztán a Balkán miatt háborúba bocsátkozzék. Úgy tűnt a francia diplomácia továbbra is kitart a balkáni status quo politika mellett. 1912 végén azonban radikális fordulat következett be. Poincaré már nem ragaszkodott az említett politikai vonalhoz.

Mivel magyarázható ez a változás?

Poincaré így érvelt: "Kényszerítve voltam, hogy részt vegyek a balkáni ~~egyezményekben~~ egyezményekben, mivel azokat már tudtuk nélkül aláírták és léteztek."⁸⁹

Magyarázatnak ez természetesen kevés. Az nyilvánvalóan nem igaz, hogy a francia diplomácia tudta nélkül írták alá az egyezményeket, hiszen 1911 őszétől tudomásuk volt a szerb - bolgár közeledésről. Az érvelésnek viszont abban igaza van, hogy a balkáni egyezmények valóban kényszerhelyzetet teremtettek.

A Balkán megváltozott, s ezt a francia politika sem hagyhatta figyelmen kívül. Nem csupán a balkáni kis államok ellentéteiről volt már szó a félszigeten, és nem is osztrák-magyar - orosz rivalizálásról. A Balkán Németország érdekszférájába is bekerült, és ezen keresztül a németek riválisként jelentkeztek a Földközi -tenger térségében. És ebben az összefüggésben már francia érdekeket is veszélyeztetett. 1912-ben tehát a balkáni kérdést, a balkáni ellentéteket már nem lehetett elválasztani az európai hatalmi ellentétektől. Paléologue pétervári francia nagykövet 1914 januárjában Ribot-hoz írt levelében így fogalmazta meg ezt a változást: "Európa jelenlegi állapotában nincs tisztán orosz vagy tisztán francia érdek, hanem két rivális rendszer létezik: a hármasszövetség és a ⁹⁰hármas antant."

A megváltozott helyzetben a francia diplomácia a gazdasági, elsősorban a pénzügyi eszközöket az antant politika szolgálatába állította a Balkánon. 1912 nyarán megnyílt a párizsi tőzsde Bulgária előtt. 1912 és 1914 között Görögország 58,2 millió frankért vásárolt francia fegyvereket. 1909 és 1913 között Szerbia teljesen francia pénzügyi befolyás alá került. 1907 és 1911 között a Creuzet 50 millió frankos ⁹¹hadimegrendelést kapott a Száva parti országból.

A francia diplomácia nem csupán anyagi erőforrásait állította az antant politika szolgálatába, hanem kész volt szövetségi kötelezettségeinek is eleget tenni.

A forrongó félsziget pedig alkalmas volt arra, hogy működésbe hozza az európai hatalmak szövetségi gépezetét. És ez 1914-ben be is következett.

Utószó

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme Oroszországban véget vetett az imperialista francia - orosz szövetségnek. Ez egyuttal azt is jelentette, hogy az orosz kötvényeket jegyző francia polgárok és a hitelintézetek elvesztették befektetett tőkéiket. Az első világháború után megkezdődött a szövetség bírálata és értékelése. A szövetségről alkotott vélemények megoszlanak.

George Michon 1927-ben megjelent könyvében a következőket írja: " A francia - orosz szövetség történelmün k⁹² legsötétebb lapjai közé tartozik. " Majd egy másik helyen így: " Ami Franciaország anyagi érdekeire vonatkozik, állami férfiaink és burzsoáziánk vaksága minden képzeletet felülmul.⁹³ " Michon bírálja szövetséget és keresi az okokat, amelyek magyarázatot adnak a francia uralkodó osztály magatartására a, amiért ragaszkodott ehhez a szövetséghez. Ennek oka szerinte abban rejlik, hogy " Franciaország semmit nem tudott Oroszországról, semmit sem arról, mi volt, mi történt ott, és szövetségeséről csak a valósággal teljesen ellentétes képe volt." ⁹⁴ Pedig a figyelmeztetések nem hiányoztak. Az orosz írók vagy Leroy-Beaulieu, Lysis, Jaures bemutatják az orosz valóságot. És - teszi hozzá - a tapasztalat sem hiányzott: Mandzsúria, az 1905-ös forradalom vagy a korrumpált cári rezsim elegendő figyelmeztetés lehetett volna a francia burzsoáziának.

A Potsdamban és Raccánigiben kötött egyezményekkel kapcsolatos -
latban pedig megjegyzi: lazítani kellett volna a francia -
ország kapcsolatát és nyugati orientációt kialakítani vagy⁹⁵
- és ez szerinte még jobb lett volna - izelálódni.

Nézzük meg ezután az másik oldalt. Pierre Renouvin
elismeri, hogy 1918-ban az orosz értékpapírekkel rendelkező
francia polgárok ezrei valóban elvesztették befektetett
tőkéjüket. Ez pedig azt jelentené, hogy az 1887 és 1914
között Oroszországba áramlott 12.368.000.000 frank hiábavaló
befektetés lett volna? Renouvin úgy véli, nem. A szövetségnek,
melyben a frankdiplomácia komoly szerepet játszott, köszön-
hető, hogy az orosz csapatok 1914 augusztus végén offenzi-
vát indítottak Kelet - Poreszországban. Ez a támadás arra k
kényszerítette a német vezérkari, hogy négy gyalogsági had-
osztályt vonjon ki a francia frontról és keletre küldje.
Ez az átesepertesítés nagymértékben elősegítette a franciák
marne - i győzelmét.⁹⁶ Idézzünk fel ezzel kapcsolatban két
dokumentumot!

Raymond Poincaré francia köztársasági elnök a
következőket írja visszaemlékezésében:⁹⁷

"E... Európa keleti felén még mindig pislákol az a gyenge
fény sugar; de Laguche tábernek azt táviratozza, hogy az oroszok
legutolsó sikereinek eredményeképpen Kelet - Poreszország szö-
vetségeink kezébe került. "A hadsereg törzse, reguláris
csapatokból és tartalékokból álló kislétszámú ostromló csa-
patokat hagyva hátra az erődöknél, gyorsan nyemul előre az
nyugat felé, s egyre erősebben folyik a táma-
dás Berlin irányába.

Galiciában tovább folyik a nagy csata, amely néhány nappal
ezelőtt kezdődött. Keleten nagy szerű eredmények vannak,
de nyugaton még nincsenek döntő sikereink." Mindenesetre
az orosz csapatoknak ez a hadmozdulata könnyít rajtunk a ke-
leti fronton, és Jeffre tábornok rendkívül hálás ezért..."

A következő idézet pedig a német véleményt mutatja
be. Ludendorff tábornok visszaemlékezéseiben ez olvasható: ⁹⁸
"Augusztus végén tagadhatatlan volt az orosz túlerővel sz-
szemben álló osztrák-magyar hadseregek nehéz helyzete.
Van Conrad tábornok, cs. és kir. vezérkari főnöknek a saját
szempontjából tökéletesen igaza volt, amikor támadást követelt
tőlünk a Narewen keresztül. De minthogy a 8. hadsereg
Rennenkampff erőivel összehasonlítva még mindig gyenge volt,
ez megvalósíthatatlan volt. Bármilyen előrenyomulást Mława-
Pultusk irányában Rennenkampff támadása az Allenstein-Elbing
vonál ellen bármely pillanatban feltartóztathatta. Nem maradt
más hátra, mint hogy először a nyemeni orosz hadsereggel szá-
moljunkul le..."

A cs. és k. hadsereg további visszavonulása során nem-
csak a San folyót, hanem a Wiskolát is átlépte... várható
volt, hogy az orosz hadsereg minden menetelési nehézség
ellenére követi a cs. és k. hadsereget."

Ez a német vélemény már inkább az orosz hadsereg támadásának
másik következményére utal, arra, hogy a támadás a galíciai
hadműveleteket is befolyásolta. De ugyanakkor az is látható,
hogy az orosz támadás nemcsak a ^{Mo} monarchia csapatainak okozott
nehézséget, hanem átterjedt a kétfrontos harcra kényszerítette
a németeket.

Az idézetek, de maguk a tények is Renouvin vélemé-
nyét erősítik meg: a francia pénzpiac kölcsönei Orosz-
országnak nem voltak hiábavaló, ésszerűtlen befektetések.

Két egymáshak ellentmondó véleményt láttunk. Az egyik
Georges Michoné, aki szerint a szövetség hátrányos és ráfizetéses
volt Franciaországnak. A másik pedig Pierre Renouviné: ő az
ellenkezőjét vallja. Melyik félnek van igaza?

Induljunk ki abból, milyen céllal hozták létre a
szövetséget. Az 1892. évi egyezmény védelmi jellegű volt. A
cél: garantálni Franciaország, Oroszország és természetesen
gyarmataik biztonságát, mindenekelőtt akkor ha Németország
részéről támadás érkezik. A francia diplomáciai iratok több
alkalommal is foglalkoztak azzal, hogy a katonai konvenció
biztositja-e az előbb említett célkitűzést. A pétervári
katonai attasé 1900. évi emlékirata - korábban már volt erről
szó - úgy vélekedik, hogy az egyezmény az elszigetelődés ellen
mindenképpen biztosíték Franciaországnak. A teljesebb biz-
tonság érdekében azonban az egyezmény néhány pontját menet-
közben módosítani kellett. A két ország vezérkari főnökeinek
rendszeres találkozásán az egyezmény mindig napirenden szere-
pelt, és kisebb-nagyobb igazításokat végeztek rajta. Ha
azonban a végeredmény szempontjából akarunk válaszolni a fel-
tett kérdésre Renouvin véleményét kell elfogadni. Az alapvető
célkitűzést, Franciaország biztonságát német támadás esetén
garantálta a szövetség, amikor ez bekövetkezett 1914 - ben.
Oroszországnak a vártnál gyorsabb hadbalépése kétfrontos
háborúra kényszerítette Németországot, és ezzel Franciaország
megmenekült a gyors és teljes vereségtől.

A szövetség imperialista célokat szolgált. Az imperi-
alizmus hatalmi rendszerében persze nem is lehetett mást várni.

A szövetség értékelésével kapcsolatban még egy véleményt idézünk: " Szüleink francia - orosz szövetsége se jó se rossz nem volt. Egyszerű érdekszövetségként vett részt természeténél fogva a " fegyveres béke " logikájában és az imperialista ellentétekben. A háberut herdő szövetség⁹⁹ get első történelmi változatában a háberu törte meg. "

A szövetség története során a francia kölcsönök fontos szerepet játszottak. Franciaország külföldi tőkekibecsátásában Oroszország kivételes helyet foglalt el. 1913 -ig a francia pénzpiac 45 milliárd frankot helyezett el külföldön. Oroszország részesedése ebből a már említett 12. 368. 000. 000 frank volt. 1888-tól a francia pénzpiac szinte minden évben kibecsátott orosz kölcsönt, melynek döntő része államkölcsön volt.

Az évi tőkekibecsátást a következő, táblázat mutatja:

Év	kibocsátott	érték /millió frankb an/
1888		500
1889		1942
1890		1062
1891		804
1892		175
1893		507
1894		4101
1895		76
1896		400
1897		•
1898		401
1899		55
1900		150
1901		424
1902		51
1903		289
1904		840
1905		•
1906		1200
1907		•
1908		387
1909		505
1910		102
1911		•
1912		568
1913		287
1914		-

A francia tőke finanszírozta az orosz stratégiai vasutak építését, részt vállalt az orosz fegyverkezési programban. A francia tőke ezen kívül az orosz ipar finanszírozásában is részt vett. Már a hetvenes években megkezdte a francia tőke behatolását az orosz gazdaságba. 1875-ben bányaiipari társaságot hozott létre Dél - Oroszországban. 1877-ben a francia tőke vetette meg az alapját Orosz - Lengyelország legnagyobb kohászati vállalkozásának Huta - Bankowában. A nyolcvanas években a vas és szénbányászatba fektettek tőkét a franciák. És ez a folyamat a szövetség idején is folytatódott. A francia tőke emellett részt vett az orosz bankok alapításában is. Az Orosz-Ázsiai Bankot például 1910-ben alapította az Orosz-Kínai Bank és az Északi-Bank. Az új bank részvényeinek közel 60 %-a francia kapitalisták kezében volt. Mindenekelőtt a Société Générale, a Banque de Paris et des Pays - Bas és a Banque de l'Union Parisienne tartotta ellenőrzése alatt. Az Orosz- Ázsiai Bank a fegyveripart és az olajipart támogatta. Nagy befolyása volt az orosz fegyveripar első számú üzemében, a Putyilov művekben. A fegyverkezés különösen a balkán háberuk idején gyorsult fel a cári birodalomban. 1907, a hajózási rekonstrukciós törvény megjelenése után a haditengerészeti megrendelések is megnövekedtek.

A francia -orosz szövetséggel foglalkozó történeti munkák nagy figyelmet fordítanak a gazdasági kapcsolatokra. Ezen belül az érdeklődés elsősorban a pénzügyi kapcsolatok fejlődésére irányul.

Már a kortársak is hangsúlyozták a pénzügyi kapcsolatok jelentőségét XIX. század végi, XX század eleji nemzetközi

kapcsolatok alakulásában.

"A pénzügyi fegyver egyetlen korban sem játszott olyan szerepet, mint a miénkben. Franciaország növekvő befolyása csaknem kizárólag tőkehatalmának tulajdonítható. Ezen az alapon kötötték meg az orosz szövetséget ..." jelentette ki egy német pénzügyi szakember 1907-ben.¹⁰²

A már többször idézett P. Renouvin pedig a következő megállapítást teszi a francia-orosz szövetségre: "Nem tűnik túlzásnak az az állítás, hogy a pénzügyi kapcsolatok nagymértékben befolyásolták a politikai kapcsolatok konszolidálódását."¹⁰³

A tőkekivitel valóban a korszak egyik fő ismérve.

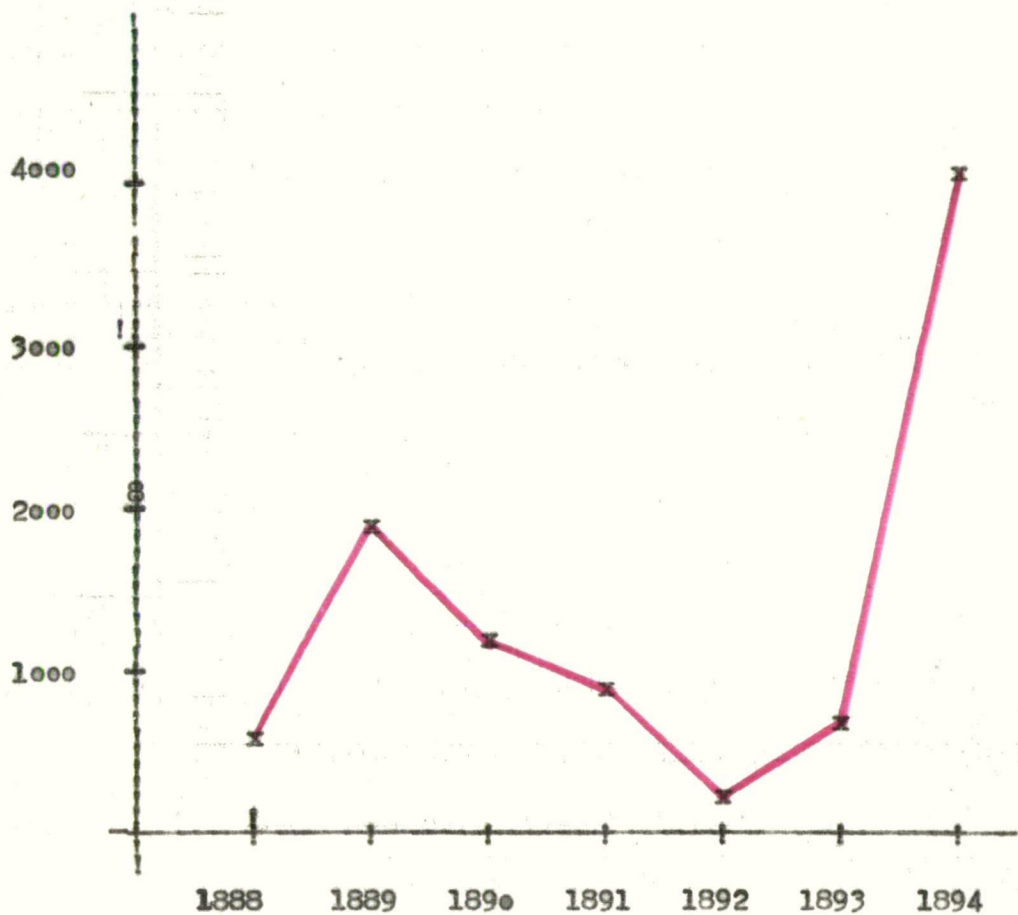
"A szabad konkurencia korlátlan uralmán alapuló régi kapitalizmust az árukivitel jellemezte. A legújabb kapitalizmust, amely a monopóliumok uralmán épül fel, a tőkekivitel jellemzi." - írja Lenin az imperializmusról.¹⁰⁴

Ez az új jelenség, a tőkekivitel, vajon hogyan befolyásolta nemzetközi kapcsolatok alakulását? A tőke valóban mindenható fegyverré vált ebben a korszakban, amely képes volt szövetségi kapcsolatok megszüntetésére, új szövetségek létrehozására? A tőkefegyver jelentős szerepe vitathatatlan, abszolútizálni azonban nem szabad.

Ezután nézzük meg, hogy a francia - orosz szövetség létrejötténél, a szövetség története során a pénzügyi fegyver milyen szerepet játszott.

Indulásként rajzoljuk meg az 1888 és az 1894 közötti periódus évi tőkeelhelyezésének görbáját.

millió frank

Ha a pénzügyi kapcsolatok görbáját összevetjük a politikai kapcsolatok alakulásával az első szembetűnő jelenség, hogy a pénzügyi kapcsolatok megelőzik a politikait, hiszen politikai téren az első jelentős eredmény 1891-ben volt. Ez alapján azt a következtetést kellene levonnunk, hogy a pénzügyi kapcsolatok előkészítették a politikait, illetve a pénzügyi téren elért eredményeknek kell köszönhető a politikai siker a két ország között.

A francia - orosz szövetség létrejöttét azonban egyedül a tőke kivétel függvényében nem lehet vizsgálni. Bár kétségtelen Oroszországnak nagyon fontos volt a külföldi tőke, a szövetség sorsát azonban nem ez határozta meg elsődlegesen. Több tényező együttesen eredményezte az orosz politika francia orientációját: 1/ a németek 1890-ben nem újították meg a viszontbiztosítási szerződést Oroszországgal. 2/ 1891-ben felújították a Hármasszövetséget. 3/ Anglia ehhez a blokkhoz k'zeledett. 4/ Az előbbiektől miatt Oroszországot az elszigetelődés veszélye fenyegette. 5/ az iparosításához, a nagyhatalmi szint fenntartásához az oroszoknak szükségük volt a francia tőkére. Más hatalomtól ugyanis ilyen mennyiségű kölcsönt nem kaptak volna. 6/ a belső erők, a francia barát csoportok működése is a francia orientáció felé vitte a politikai vezetést.

Láthatjuk tehát, hogy a pénzügyi tényező csak egyik a sok közül.

Hasonló eredményt kapunk, ha francia oldalról vizsgáljuk ezt a kérdést. A francia diplomáciát az elszigeteltségből való kitörés ösztönözte elsősorban a kapcsolatteremtésre, nem pedig az, hogy piacot biztosítsen tőkései számára Oroszországban. A gazdaság egyébként sem lehetett meghatározó a francia - orosz kapcsolatok kialakulásában, hiszen Franciaország csak a kölcsönök terén volt nélkülözhetetlen Oroszország számára. Mint kereskedelmi partner Németország fontosabb volt. Ezt bizonyítja az 1894 februárjában kötött német-orosz kereskedelmi egyezmény, amelyben a németek 20-30 %-os vámengedményt kaptak, és ennek fejében megkönnyítették az orosz gabonaexportot Németországba. Érdekességként említjük meg, hogy a francia-orosz kereskedelmi szerződésben a vámcsökkentés

mértéke kisebb volt, mint, az németeknél. A gazdasági tényező Oroszországot Németországhoz éppúgy kötötte, mint Franciaországhoz, hiszen Németország volt a legfontosabb kereskedelmi partnere.

A francia - orosz szövetség kialakulásakor tehát a mérleg a politika felé billen. A politika vagy gazdaság elsőbbségének kérdését az egyik szovjet történész Manfred is feltette a francia - orosz kapcsolatok történetével foglalkozó munkájában. A kérdésre így válaszolt: " Az én véleményem szerint fő és meghatározó jelentőségük a politikai, vagy ha úgy tetszik a két ország stratégiai érdekeinek volt, amely hosszú időre szóló kiterjesztésre ¹⁰⁵hasztönözte őket, leküzdve minden akadályt és előítéletet..."

Egyetértünk Manfred véleményével. A francia - orosz szövetség létrejötte idején a kölcsönök a politikai, stratégiai érdekek részeként jelentek meg, és nem maguk jelentették a politikát, a stratégiát.

És ha a szövetség egész történetét vizsgáljuk meg a gazdaság és a politika összefüggésében, vajon hová billen a mérleg?

A szövetség történetének legkritikusabb szakasza 1904-1906 között volt. A német diplomácia több ízben megkísérelte, hogy szétrobbantsa a francia - orosz szövetséget. Hogy ez nem sikerült, a párizsi pénzpiacnak komoly szerepe volt ebben. Itt valóban úgy tűnik, hogy a politikát - különösen orosz részről - a gazdaság, a tőkeigény határozta meg. Nézzük még azonban alaposabban ezt a kritikus időszakot. Oroszország vesztes fél a Japán elleni háborúban.

A hadsereg legyengült, szétzilált pénzügyek, és kitört a forradalom. Kormányzati válság, és ugyanakkor a forradalom magát a rendszert kérdőjelezte meg. A veszélybe került hatalom megmentésének egyetlen eszköze volt: nagy összegű kölcsönt felvenni külföldön, azaz Franciaországban. A tőkeigény tehát az említett körülmények között válik elsődleges fontosságúvá. Ebben az esetben a kölcsön már nem gazdasági, hanem politikai tényező. A hatalom továbbélésének és ezzel a politika folytatásának biztosítója. Tehát nem a gazdaság, a tőkeigény határozta meg az orosz politikát, hanem a kialakult politikai helyzet kényszerítette a diplomáciát erre a lépésre. A gazdaság, a tőkeigény tehát nem ok, hanem okozat.

Ha francia szempontból vizsgáljuk ezt a kérdést, egészen nyilvánvaló a politika elsőbbsége. A francia diplomácia a szövetség megmentése, valamint az orosz támogatás megszerzése érdekében a németek ellen használta fel a tőkefegyvert. Ez tehát azt jelenti, hogy a frankdiplomáciának volt köszönhető a szövetség megmaradása?

A szövetségek létét, élettartamát a kölcsönös egymásrautaltság határozza meg. Ez pedig nem egyetlen tényező függvénye. Ha csak a kölcsönökkel magyaráznánk a francia-orosz szövetség megmaradását, az a nemzetközi kapcsolatok leegyszerűsítését jelentené. A francia kölcsönök valóban fontosak voltak Oroszország számára, de hozzá kell tenni, hogy a párizsi pénzpiac mellett más hatalmak, köztük Németország is adott kölcsönöket a cári birodalomnak. A francia-orosz szövetség mellett tehát más megfontolásoknak is szerepet kellett játszani orosz részről.

Mindenekelőtt az, hogy egy olyan szövetségi rendszer, amelyben a résztvevők között komoly érdekelletentétek vannak, nem lehet hosszú életű. Már pedig Oroszország és a Monarchia között ez az eset állt fenn a Balkánon. Ilyen körülmények között megterteni egy szövetséget még az oly kiváló Bismarcknak is komoly erőfeszítésébe került.

A tőkefegyver nem önmagában, hanem az általános politikai megfontolásokkal együtt játszik szerepet a nemzetközi kapcsolatok alakulásában. A legkritikusabb szakaszra tehát a politika elsőbbségét állapíthatjuk meg mindkét fél részéről. És a szövetség egész történetére is érvényes ez a megállapítás.

Ezután persze joggal vetődhet fel: a gazdaság csupán egyszerű kiszolgálója volt a politikának? A francia gazdaság vajon kapott - e valamit a politikától a francia - orosz kapcsolatokban? "A diplomácia legfontosabb feladata ma mindinkább a pénztőke képviselése." - írja Hilferding.¹⁰⁶
A francia külpolitikát hogyan képviselte a pénztőkét?

Hogy válaszolni tudjunk ezekre a kérdésekre, meg kell vizsgálnunk röviden a francia imperializmust.

Lenin szerint az imperializmus egyik döntő ismertetőjele: "a banktőke egybeolvadása az iparitőkével és az ezen a "fináncitőkén" alapuló fináncoligarchia kialakulása."¹⁰⁷
Ezután nézzük meg, lehet-e fináncitőkéről beszélni Franciaországban.

Jean Bouvier francia történész az ipari tőke, banktőke és fináncitőke fogalmakat a gyakorlat, a francia kapitalizmus próbájának tette ki.¹⁰⁸ És mivel a fináncitőke jelenti a kapitalizmus új minőségét, arra a következtetésre jutott, hogy a XX. század elején Franciaországban még gyenge a fináncitőke, és

a francia kapitalizmus nem tekinthető az imperializmus klasszikus országának. Finánciókérő azért nem lehet beszélni, mert a nagybankok és a nagy ipari cégek egybeolvadása nem történt meg. Csak a banque d'affaires esetében látható, hogy részt vesz a francia iparban, de részaránya ennek sem nagy. A francia ipari cégek önmaguk finanszírozták beruházásaikat. 1900 és 1913 között a vállalatok évi beruházásaik 71 %-át finanszírozták saját maguk. Hasonló volt a helyzet a külföldi műveleteknél is. A bank például az esetek többségében nem szabta meg a kölcsön feltételeként azt, hogy a kölcsönző ország francia iparvállalatoknál rendeljen berendezéseket. Az állam közbelépésére volt ehhez szükség, mint például a kilencszázas években az állam közbelépésének volt köszönhető, hogy a nagybankok kölcsönműveleteiket hadimegrendelésekhez kötötték.¹⁰⁹

A finánciók hiányának tudható be, illetve ennek kialakulását hátráltatta az a tény, hogy a külkereskedelem és a tőkeexport földrajzi irányai nem estek egybe. Oroszországba áramlott például a francia tőkeexport egynegyed része, addig Franciaországból csak az összes orosz áruimport 4%-a érkezett /Németországból 47%/.

A XX. század elején Franciaország az ipari tőke és a banktőke stádiumában volt, és a finánciók kialakulásának csak a kezdetén tartott. Ez jellemezte az Oroszországgal való kapcsolatot is. A francia - orosz szövetségből pedig főleg a banktőke húzott hasznot. Az ipari tőke hátrányban volt. A szövetség nem jelentett neki sok előnyt.

A francia diplomácia akkor lépett fel a banktőke vagy az ipari tőke érdekében, ha politikai, stratégiai műveletek kerültek veszélybe. Mint például a Putyilov művek esetében 110 1914 elején. Putyilov a németekkel kezdett pénzügyi tárgyalásba, mert a franciák a rossz pénzügyi helyzet miatt el akartak fordulni. A francia és az orosz kormány együttesen avatkozott az ügybe. A franciák megadták a pénzügyi támogatást, és az orosz kormány megtiltotta a német tőke behozatalát.

Van - e új vonása a diplomáciának, a nemzetközi kapcsolatoknak az imperializmus korában?

Új vonás, hogy kialakult a nemzetközi kapcsolatok rendszere, amelyben a már meglévő létrejött gyarmatbirtoklás megtartása, a befolyási, az érdekszférák megvédése, valamint ezeknek a megszerzése rendszerezte különböző tömbökbe az európai hatalmakat. Bővült a diplomácia eszköztára: pénzfegyver, vámháberuk, a sajtó, a titkos információk gyors eljuttatása egyaránt a hatalmak külpolitikáját szolgálhatták.

Jegyzetek

1. Maurice Baumont: L'essor industriel et l'impérialisme colonial /1878 - 1904/ Paris 1949.
2. Pierre Renouvin: La crise européenne et la première guerre mondiale /1904 - 1918/ Paris 1969.
3. Raymond Poidevin: Finances et relations internationales /1887 -1914/ Paris 1970. 5. old.
4. "Így tehát az 1871. évi frankfurti béke az 1914-1918. évi világháborúra vezetett, amely az 1919-es versailles-i szerződéssel végződött."
- Patyomkin / szerk/: Az ujkeri diplomácia története 1872-1919 Szikra Bp. 12. old.
5. Pierre Renouvin - Jean Baptiste Duroselle: Introduction à l'histoire des relations internationales Paris 1964. 1. old.
6. id. m. 2. old.
7. Baron Boris Nolde: L'Alliance franco-russe. Les origines du système diplomatique d'avant guerre Paris 1936. 6. old.
8. Georges Michon: L'Alliance franco- russe /1891-1917/ Paris 1927.
- " Azt lehet mondani, hogy a francia - orosz szövetség a keleti kérdésből nőtt ki." 1. old.
8. V. I. Bovikin: Ocserki iszterii kax vnésnej politiki Rosszii konec XIX. véka -1917 goda. Moszkva 1960 13. old.
9. G. Michon: id. m. 3. old.

10. id. m. 4. old.

11. R. Portal: La Russie industrielle de 1881 a 1927
Paris 1956. 1. old.

12. V.I. Bovikin: Oroszország ipari fejlődésének társadalmi
és gazdasági problémái

Történelmi Szemle 1973/ 1-2.sz. 30. old.

13. V.I. Bovikin: Ocserki iszterii vnésnej politiki Rosszii..

12. old. Szerinte az orosz államadósság 1876-tól 1886ig
2949 millió rubelről 4418 millióra emelkedett. Ez a pénzügyi
helyzet kedvezett a francia - orosz kapcsolatoknak.

14. Berend T. Iván - Ránki György: Közép-Kelet Európa gazdasági
fejlődése a 19-20. században

Budapest 1976. 145. old.

15. Patyomkin: id. m. 92. old.

16. G. Michon: id. m. 1. old

17. id. m. 13. old.

18. M. Baument: id. m. 149 old.

19. id. m. 149. old.

20. Nolde: id. m. 488. old.

21. A Reubaud: La paix armée et les relations internationales
de 1871 à 1914 72. old.

Paris 1945.

22. Nolde : id. m. 490. old.

23. Michon: id. m. 11. old.

24. Nolde: id. m. 609-611. old.

25. Patyomkin : id. m. 103. old.

26. Új és legújabb kori egyetemes történeti szöveggyűjtemény
1/2 kötet Bp. 1970. 607. old.

27. Poidevin: id. m. 61 old.

28. Nolde : id. m. 502. old.
29. Jean Alain Lesourd - Claude Gérard: Histoire économique
XIXe et XXe siècles tome 1.
Paris 1963. 72 old.
30. Yves Tretignon: La France au XXe siècle Paris 1976
33. old.
31. id. m. 34 . old.
32. René Girault: Emprunts russes et investissements français
en Russie, 1887-1914; recherches sur les investissements inter-
nationales. Paris 1973. 585 . old.
33. id. m. 92. old.
34. Tretignon; id. m. 35. old.
35. Lenin : Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb
foka Uzsgorod - Budapest 1977. 62. old.
36. Jean Bouvier: Les Rothschild C. 1960. 231. old.
37. Eugen Caschi: Les relations financières entre la France
et la Russie de 1886 à 1892. Paris 1963. 123. old.
38. Stieve Frigyes: Németország és Európa 1890 - 1914
Bp. 1928. 17 . old.
39. Pierre Renouvin: Histoires des relations internationales
Le XIXe siècle II. de 1871 à 1914
Paris 1955. 118. old.
40. Stieve F. : id. m. 16. old.
41. P. Renouvin; id. m. 119. old.
42. Nolde : id. m. 581. old. Delcassé 1898-től külügyminiszter
43. id. m. 601. old.
44. id. m. 620 old.
45. Új és legújabb kori egyetemes történeti szöveggyűjtemény
627 - 628. old.

- 46. id. m. 628-629. old.
- 47. id, m. 629-630. old.
- 48. id. m. 630. old.
- 49. Nolde: id, m. 689. old.
- 50. id. m. 638. old.
- 51. Michon: id. m. 57-62. old.
- 52. Girault: id. m. 90. old
- 53. id. m. 87. old.
- 54. Documents diplomatiques francais /továbbiakban Ddf~~1871~~^{1871x}
1871 - 1914. I.^e série tome XV. 1899 január 2 - november 14.

52. sz. dek.

- 55. Ddf I. s. tome XV. 375. sz dek.
- 56. Ddf id. m. 3. sz dek.
- 57. Ddf id, m. 48. sz dek.
- 58. Ddf. id. m. 128. sz dek.
- 59. Ddf. id. m. 167. sz dek.
- 60. Ddf. I. S. tome XVI. 62. sz . dek.
- 61. Ddf. id. m. Apendice^p
- 62. Ddf. id. m. 208. sz. dek.
- 63. Új és legújabb kori egyetemes történeti szöveggyűjtemény
662. old.
- 64. Girault: id. m. 90-91. old.
- 65. P. Renouvin: La crise européenne et la premiere guerre
mondiale 1904-1918. Paris 1969. 153. old.
- 65. Új és legújabb kori egyetemes .... 685-688. old.
- 67. Girault ; id. m. 91. old.
- 68. id. m. 592. old.
- 69. Patyomkin: id. m. 165. old.

70. Lenin Művei 8. köt. Szikra Bp. 1954. 264. old.
71. Új és legújabb kori egyetemes ... 698-6999 old.
72. Jean Bouvier - René Girault: L'impérialisme français d'avant 1914 Paris 1976.
- P. Renouvin; Finance et politique: L'emprunt russe d'avril 1906 en France 239. old.
73. id. m. 243. old.
74. Új és legújabb kori egyetemes.... 727. old.
75. id. m. 737-738. old.
76. Ddf II. s. tome XIII. 270. sz. dek.
- ddf**
77. Ddf. id. m. 279. sz. dek.
78. Ddf. II. s. tome XIV. 228. sz. dek.
79. id. m. 225. sz. dek.
80. id. m. 235. sz. dek.
81. id. m. 232. sz. dek.
82. Új és legújabb kori egyetemes tört... 751. old.
83. id. m. 751- 752.. old. A levél keltezése: London, 1912. november 22.
84. id. m. 752. old. Kelt: London, 1912. november 23.
85. Patyomkin: id. m. 214. old.
86. Új és legújabb kori egyetemes... 728. old.
- Bülöw német kancellár beszéde a birodalmi gyűlésen 1909.
87. R. Girault: Les Balkans dans les relations franco-russes en 1912 Revue historique 1975. jan-mars. 162. old.
88. id, m. 169. old
89. id. m. 176. old . lábjegyzet
90. id. m. 181. old.

91. id. m. 159. old.
92. Michon: id. m. 305. old.
93. id. m. 305. old.
94. id. m. 295. old.
95. id. m. 169. old.
96. J. Bouvier - R. Girault: id. m. P. Renouvin: Finance et politique: l'emprunt russe d'avril 1906 en France 243. old.
97. Uj és legujabb kori ... 799- 780. old.
98. id. m. 780. old.
99. J. Bouvier: Réflexiones à propos d'une thèse sur l'investissement international avant 1914
Annales 1974. szept-okt. 1134. old.
100. R. Girault: Emprunts russe ... 90. old.
101. A. Z. Manfred: Obrazovanie puszko-francuzkogo sojuza
Moszkva 1975. 284. old.
102. Poidevin: id. m. 58. old.
103. id. m. 72. old.
104. Lenin : Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka
58. old.
105. Manfred: id. m. 289. old.
106. Lenin: Füzetek az imperializmusról Lenin Művei 39. köt. Bp. 1964.
331. old.
107. Lenin : Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka 87. old.
108. J. Bouvier: Capital bancaire, capital industriel et capital financier dans la croissance française du XIXe siècle
La Pensée 1974. nov. - dec.
109. J. Bouvier-R. Girault: id. m. J. Bouvier: Les traits majeurs de l'impérialisme français avant 1914

A nagy vasipari szervezet a Comité des Ferges is tiltakozott
a kormánytól emiatt. 308. old.

lle. R. Girault: Finances internationales et relations
internationales / A propos des usines Poutileff /

Revue d'histoire moderne et contemporaine 1966. juillet- septembre

15-65/1980.
.....bksz.

Majores István
Tárgy: doktori szigorlata:.....
Melléklet: 1 db disszertáció

Dr.Csatári Dániel elvtársnak
tszv.egyetemi tanár

H o l y b e n

Professzor Elvtárs!

Mellékelve Majoss István: Nemzetközi kapcsolatok az imperializmus
korában; a francia-csosz szövetség 1887-1914

cimű doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbirálni
szíveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szíves figyelmét fel-
hívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a birálat elkészítésének
és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított
harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelt értekezést a birálat elkészítése után szíveskedjék átadni
tanácske könyvtárasának leltárba vétel és a könyvtárban való olhelye-
zésre céljából.

Szered, 1980.április 9.

Chandran

dékan

A kiadmány hiteles:

Dr. Székely Lajos
főelőadó

Kapták: Dr.Székely Lajos docens
Dr.Csatári Dániel prof. társbiráló